

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ**

ВБД:9 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АСОМУДДИНИ АБДУЛМУМИН

**ТАЪРИХНИГОРИИ ҶАНГИ ШАХРВАНДӢ ВА СУЛҲИ
ТОҶИКОН (солҳои 1992-2000)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 6.1. - Таърих ва бостоншиносӣ (6.1.5 - Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ)

Душанбе – 2026

Диссертатсия дар шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Ғафуров Абдулло Мутиллоевич** - номзади илмҳои таърих, дотсент, ходими пешбари илмии Шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Зикриёева Малика Файзиёвна** - доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Холмуродова Мехрафрӯз Буриёвна - номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.**

Ҳимояи диссертатсия 18 июни соли 2026 соати 13⁰⁰ дар чаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-093, ки дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмии ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонаи расмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “_____” _____ соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси таърих

Мирзоев Ш. Ч.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Баррасии амиқ ва таҳлили матнҳои таърихнигории мансуб ба масоили мубрами ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон дар солҳои 1992-1997 ва раванди мусолиҳаи миллӣ миёни гурӯҳҳои муқобил барои инъикоси воқеият ва бозгӯии таҳаввулоти сиёсӣ муҳим арзёбӣ гардида, он ба таъмини суботи минбаъдаи кишвар аҳамияти аввалиндараҷа қасб менамояд. Ин таҳқиқот на танҳо барои баррасии ҳодисаҳои он давра замина фароҳам меорад, балки дар муайянсозии равандҳои сиёсӣ ва таъмини рушди устувори кишвар низ мусоидат менамояд, ки дар ин марҳалаи ҳассоси таърихӣ Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба як бухрони амиқ рӯ ба рӯ шуда буд.

Дар ин давраи ҳассос эҳтимоли аз байн рафтани Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил ва соҳибхитӣ ба миён омада буд. Дар давраи муҳим ва тақдирсозе, ки сарнавишти миллат зери ҳатар қарор дошт, гурӯҳҳои ҷонибдори субот ва пешрафт, аз ҷумла созмонҳои байналмилалӣ, кишварҳои соҳибнуфузи минтақа ва нерӯҳои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандии тоҷик нақши муассири ҳешро дар таҳкими сулҳу суботи кишвар гузоштанд, ин созмонҳои хориҷӣ дар раванди мусолиҳа ва барқарор кардани сулҳу субот дар кишвар саҳм гузошта, кӯшиш намуданд, ки заминаи мусоидро дар равандҳои сиёсӣ ба миён оранд. Онҳо бо тааммулу заковати сиёсӣ амал намуда, роҳи хирад ва музокиротро интихоб карданд. Дар натиҷа, на танҳо кишвар аз вартаи парокандагӣ ва фурупошӣ эмин монд, балки ҳазорон шаҳрванде, ки фиребхӯрдаи таблиғоти ҷудоихоҳона буданд, ба зиндагии ошошта ва суботи иҷтимоӣ баргаштанд.

Ҳатто фалаҷшавии идории тамоми минтақаҳои кишвар рӯз ба рӯз беҳтар мешуд. Ва қисмати шимоли ҷумҳуриро эҳтимоли ҷудо шудан аз маркази Тоҷикистон таҳдид мекард. Ҳамзамон Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз мақоми мухторияти худ истифода намуда, табдили вилоятро ба ҷумҳурии мухтор ба миён гузошт, ки ин ҳам як кӯшиши канорачӯи аз якпорчагии Тоҷикитони соҳибистиклол буд. Ниҳоят аз байн рафтани Тоҷикистон ба унвони як кишвари мустақил ва дорои ҳокимият вучуд дошт. Дар шароити бухронии сиёсиву иқтисодӣ, ки якпорчагии кишварро таҳдид мекард, иқдоми саривактии

нерӯҳои ҳомии сулҳ, созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, давлатҳои зомини амният дар минтақа ва нерӯҳои фаъоли ҷомеаи солим нақши калидӣ бозид. Ин ниҳодҳо ва афроди масъул тавонистанд бо иқдомоти дурандешона вазъиятро зери назорат дароварда, роҳи фурӯпошии давлатро банданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX-ро мавриди таҳлил қарор дода, 22-юми декабри соли 2016 дар Паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии кишвар масъалаи мавриди назарро чунин арзёбӣ мекунад: «Ҷанги таҳмилии шахрвандӣ кишвари моро аз масири пешрафт чандин даҳсола ақиб партофт ва мардуми Тоҷикистонро маҷбур сохт, ки барои бартараф кардани харобию хисороти он солҳо заҳмати шабонарӯзӣ ва мушқилоту монеаҳои басо гаронро таҳаммул намоянд. Қариб даҳ соли истиқлолият тамоми нерӯ ва талоши Ҳукумати кишвар барои барқарор кардани ҳокимияти конституционӣ ва рукнҳои давлатдорӣ, пеш аз ҳама, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, ба Ватан баргардонидани беш аз як миллион нафар фирориён, барқарорсозии баъдичангӣ, таъмини сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ равона гардид» [36].

Воқеан, даҳсолаи охири садаи бистум барои Тоҷикистон, ки тоза ба истиқлол расида буд, марҳалаи ниҳоят пуршиддат ва тақдирсоз ба ҳисоб мерафт. Бо рушди низоъҳои сиёсӣ миёни гурӯҳҳои гуногуни дохилӣ ва даҳлати унсурҳои хоричӣ, кишвар ба ҷанги шахрвандӣ гирифтгардид. Ин ҳолат боис шуд, ки як қисми аҳоли ба кишварҳои хоричӣ, ба монанди Афғонистон ва давлатҳои пасошуравӣ, паноҳ баранд. Ҷамзамон, шумораи зиёди шахрвандон барои пайдо кардани амният макони зисти худро тарк намуда, дар дохили кишвар барои панаҳгоҳ ҷустуҷӯ гарданд, яъне кишвари мо ба бухрони амиқи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ рӯбарӯ шуд, ки он тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро гирифт. Дар он марҳилаи бухронӣ, масъалаи таъминоти ғизо ба як мушкили домнадору печида табдил ёфта буд. Шахру деҳот ба камбуди шадиди маводи хӯрокворӣ рӯ ба рӯ гаштанд, зеро роҳҳои асосии нақлиётӣ, аз ҷумла роҳи оҳан, зери тасарруфи гурӯҳҳои мусаллаҳ қарор доштанд ва раванди интиқоли молу мавадро саҳт маҳдуд мекарданд. Ин вазъият на танҳо амнияти озукавориро ба хатар андохт, балки фаъолияти

ҳамаи бахшҳои муҳими ҷомеа, аз иқтисоди иҷтимоӣ то маорифу тандурустӣ, ба сусти гаронд. Кишвар дар маҷмуъ ба марҳилаи бисёр нозуку хатарноки мавҷудияти худ ворид шуда буд, ки фақат як қадами дигар то фурӯпошии кулӣ қарор дошт.

Байни ҷонибҳои даргир музокирот бо монеаҳои фаровон рӯ ба рӯ гардида, раванди таъмин намудани сулҳ ва якпорчагии кишвар танҳо бо талоши доимии нерӯҳои мусолиҳахоҳ амалӣ мешуд. Қобили қайд аст, ки ин монеаҳо дар аксар ҳолат ба таври сунӣ ташаккул ёфта, ҳадафи онҳо пешгирӣ аз пайдории сулҳи тоҷикон буд. Таҳлили амиқ ва ҳамаҷонибаи манобеи таърихӣ марбут ба ҷанги шаҳравандӣ ва раванди сулҳу ваҳдати миллӣ, заминаи зарурӣ барои арзёбии паҳлуҳои муҳим ва норавшани ин рӯйдодхоро фароҳам меорад. Тавассути ҷунин таҳлил метавон сабабҳои воқеии бӯхрон, оқибатҳои шадиди он ва механизмҳои барқарорсозии оромӣ ва суботи миллӣ бо асоси илмӣ ва дар заминаи далелҳои мушаххас бозгӯӣ кард.

Дар ин марҳалаи ҳассосу тақдирсоз, барои расидан ба созишнома ва хотима бахшидан ба ҷанги шаҳравандӣ, инҷунин таъмин кардани сулҳ ва субот, кӯшишҳои танҳо нерӯҳои дохилӣ кофӣ набуданд, балки саҳми назарраси нерӯҳои хориҷӣ ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла намояндагони Созмони Милали Муттаҳид, Федератсияи Россия ва кишварҳои собиқи Иттиҳоди Шуравӣ дар Осиёи Марказӣ низ дар ин раванди сиёсӣ ба таври назаррас эҳсос мешуданд. Идомаи ҷанги шаҳравандӣ ва нооромии фарогир дар Тоҷикистон ба манфиати онҳо набуд. Бо вучуди ин, кишварҳои низ буданд, ки аз вазъи нооромӣ манфиат мебарданд ва бо роҳу воситаҳои гуногун вазъро муташаннич менамуданд. Бо дарназардошти ин мавқеъ, таҳқиқи ҷиддӣ ва арзёбии фарогири воқеаҳои сиёсӣ дар даҳсолаи охири асри XX нақши калидӣ мебозад. Ҷунин омӯзиш ба фаҳми амиқи равандҳои таърихӣ ҷанги шаҳравандӣ ва раванди сулҳи тоҷикон мусоидат намуда, бисёре аз масоили мубрам ва баҳсбарангези он давраи ҳассосро рӯшан месозад. Аз ин рӯ, омӯзиши равандҳои сиёсӣ дар солҳои 90-ум, ки дар адабиёти илмӣ, ёддоштӣ, публицистӣ ва матбуоти даврӣ бозгӯӣ шудаанд, мавзӯи хеле муҳим ва мубрам буда, он вобаста ба мазмуну мундариҷаи худ аҳаммияти таърихӣ, илмӣ ва амалӣ дорад.

Барои расидан ба ҳадаф зарурати таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи нуктаҳои зерин пеш меояд:

1. Масоили марбут ба таҳаввулоти сиёсӣ ва сабабҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар адабиёти илмӣ то ҳол дар илми таърихнигорӣ таҳқиқталаб боқӣ мондаанд.

2. Ҳамзамон, таҳқиқоти комплексие, ки таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ, паёмадҳои ғоҷиавии он ва ҷараёни музокироти сулҳи байни тоҷиконро бо натиҷагирии илман асоснок фаро гирад, пурра анҷом наёфтааст. Бинобар ин, зарурати баррасии муқаммали ин масоили сарнавиштсоз ҳанӯз боқӣ монда, ба таҳлили амиқ ва назарияи устувори илмӣ ниёз дорад.

3. Таъйини сатҳи омӯзиш ва пажӯҳиш раванди музокироти байни гурӯҳҳои даргир ва сабабҳои муассири он барои тавсияи бештари ҷомеаи тоҷикон.

4. Дарачаи тадқиқоти ҷанги шаҳрвандӣ ва самтҳои алоҳидаи он ба таври мушаххас ва пурра таҳқиқ нагаштааст.

5. Таҳқиқ ва баррасии таҷрибаи амалии сулҳи тоҷикон дар низоъҳои низомии дигар кишварҳо барои омӯзиши роҳҳои муассири ҳалли низоъ ва таъмини амният аҳаммияти калон дорад.

6. Осори Сарвари давлат таҷассумгари масъалаҳои умдаи таърихи сиёсӣ ва рӯйдодҳои солҳои 90-уми асри XX мебошад.

7. Баррасии сахми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиқ ва таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ ва раванди сулҳи тоҷикон аз аҳаммияти хос бархӯрдор аст. Ин омил дар ин ҷараён на танҳо фаҳми дурусти воқеаҳои таърихи таъмин мекунад, балки барои инъикоси воқеии роҳи расидан ба сулҳ ва таҳкими ваҳдати миллӣ дар таърихнигории миллӣ заминаи бозғаймӣ фароҳам месозад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Перомуни мавзӯи мавриди таҳқиқ то ҳанӯз таҳқиқоти маҷмӯӣ ба анҷом нарасидааст. Вале, хушбахтона, асарҳои бунёдию дастаҷамъӣ, асару мақолоти зиёди илмӣ, публицистӣ, ёддоштӣ ва рисолаҳои илмӣ, ҳам дар таърихнигории ватанӣ ва ҳам хориҷӣ таълиф гардидаанд, ки масоили гуногуни таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол ва дар ин замина паҳлуҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи

тоҷиконро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додаанд. Осори ҷопшударо шартан ба тариқи зайл метавон гуруҳбандӣ кард: китобҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ, осори муҳаққиқони хориҷӣ, диссертатсияҳо ва авторефератҳо.

Проблемаҳои асосии таърихи сиёсии даврони истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар китоб, мақола, суҳанрониҳо ва паёмҳои ҳамасолаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар [36, 39; 38, 576], ки дар онҳо масоили гуногуни таърихи солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла таназул ва фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ, марҳалаҳо ва раванди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, заминаҳо ва омилҳои дохилию берунии сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, иҷлосияи тақдирсози XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, марҳалаҳои асосии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (с. 1992-1997), даврони асосии музокироти миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ, таъсис ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ таҷассум ёфтаанд, инъикос шудаанд.

Дар асарҳои дастаҷамъонаи “История таджикского народа” [18, 688], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [35, 463], «Бунёди давлатдорӣ навин» [10, 416], «Таджикистан в огне» [51, 288] ва асарҳои муҳаққиқони зиёди ватанӣ, аз ҷумла Г.Ҳ. Ҳайдаров [55, 508], И. Усмонов [53,160], А.Холиқзода [57, 120]. Н.М. Назаршоев [30, 573], Р. Масов [25, 185-192;], Ҳ. Пирумшоев [37, 112], Д. Назриев ва И. Сатторов [31, 737], Ғ. Ғоибов [13, 906], Н.Б. Ҳотамов [59, 582], Р. Абулҳаев [3, 38-46], Ш. Султонов [50, 500], Т. Назаров [29, 250], Ҳ. Зарифӣ [17, 352], А. Шарифзода [60, 372], Ф. Абдурашитов [1, 148], В.М. Набиев [28, 26], А. Ғафуров [67], Ш.С. Саъдиев [47, 28], А. Мамадазимов [23, 180], С. Кобилова [22, 27] ва дигарон масоили гуногуни марбут ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушунидҳо ва истиқрори сулҳу субот таҷассум ёфтаанд, ки ҷиҳати анҷом додани таҳқиқоти таърихнигорӣ манбаи арзишманд маҳсуб меёбанд. Илова бар ин осори муҳаққиқони ватаниро, ки бевосита ба таърихнигорӣ ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон баҳшида шудаанд, ба ин гуруҳ шомил кардан мумкин аст [65, 26]. Аз ҷумла, мақолаи муҳаққиқ М. Равшанзод

[65,26] ба таърихнигории чанги шаҳрвандӣ бахшида шудааст. Вале, мутаассифона, мавсуф бо таҳлили чанд асари ёддоштӣ ва китобҳои дарсӣ иқтифо намуда, ба назари мо, масоили асосии марбут ба чанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), аз қабилӣ заминаҳо ва омилҳои дохилӣ ва берунии сар задани чанги шаҳрвандӣ, санаи оғози чанг, даврабандӣ ва оқибатҳои чанги шаҳрвандиро ба таври шоиста таҳқиқу баррасӣ накардааст.

Муҳаққиқ Ч. Мирзоев дар монографияи худ осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷиро, ки таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро инъикос кардаанд, ба таври маҷмӯӣ таҳлили таърихнигорӣ намуда, зимни он ба масоили гуногуни чанги шаҳрвандӣ, аз қабилӣ заминаҳо ва сабабҳои дохилию берунии сар задани чанги шаҳрвандӣ, даврабандӣ ва оқибатҳои ин воқеаи мудҳиш, инчунин раванди музокироти миёни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дахл кардааст [27, 228], вале бо муҷиби он, ки таҳқиқоти ӯ маҳз ба чанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон ихтисос дода нашуда, балки таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро ба таври маҷмӯӣ баррасӣ менамояд, баъзе масоили марбут ба чанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон, аз ҷумла тадқиқи масоили ба бунбасти иқтисодӣ мувоҷеҳ гардидани вилояти Кӯлоб, баррасии инъикоси чанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдат аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ, тадқиқи инъикоси нақши созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар хотимаёбии чанг ва ғайра аз мадди назари муҳаққиқ дар қанор мондааст.

Ба ин гурӯҳ, инчунин асарҳои ёддоштӣ ва публисистиро дохил қардан мумкин аст. Ба ақидаи муаррих Сайфулло Муллоҷонов ин гуна таълифотро таҳқиқоти илмӣ номидан нодуруст мебуд, зеро муаллифони онҳо ёддоштҳо ва ҳисёти хешро ба қалам дода, ҳар кадоме ба ҳодисаҳои рӯҳдода аз нигоҳи худ баҳо додаанд. Ҳадафи таълифи ин гуна асарҳо танҳо инъикоси воқеаҳои дида ва шунида буда, муаллифон заминаҳо, омилҳо, сабабу натиҷаҳо ва аҳаммияти воқеаҳоро пурра мавриди таҳқиқ қарор надовдаанд. Ба ин гурӯҳ мавод ёддоштҳои А. Соҳибназаров [49, 330], С. Кенҷаев [20, 496; 21, 496], Н. Дӯстов [16, 336], Б. Каримов [19, 220], Х. Насриддинов [32, 304], М. Амиршо [6, 304], С.А. Нури [34, 360] ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Аз бисёр чихат муаллифони ин рисолаҳо аз ҳақиқати таърихи дур шуда, бештар ба ситоиши фаъолияти ҳизбу созмонҳои хеш ва сиёҳ кардани ҳарифони сиёсии худ машғул мешаванд.

Ба гурӯҳи дигар осори муҳаққиқони хориҷиро, ки паҳлуҳои мухталифи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷиконро инъикос кардаанд, дохил кардан мумкин аст. Ин осорро, ба назари мо, метавон ба ду қисм – таҳқиқоти муҳаққиқони кишварҳои узви ИДМ ва таҳқиқоти муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур чудо намуд.

Бояд тазаққур дод, ки дар инъикоси таърихи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон муҳаққиқон аз Федератсияи Россия ва умуман кишварҳои ИДМ саҳми бориз доранд. Масалан, дар таҳқиқоти В. И. Бушков ва Д.В. Микулский [12, 160], С. В. Махонина [26, 168], Б. В. Белов [8, 434], А. Гушер [14, 6-13], М. Хрусталев [58, 74], Н. В. Солоник [48, 25-41], В. Носов [33, 76], Р. Бобохонов [9, 55-62], таърихи сиёсии солҳои аввали Тоҷикистони соҳибистиклол, заминаҳо ва сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, рафти ҷанг ва оқибатҳои мудҳиши он, инчунин зуҳур ва ташаккули низоми сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол инъикос гардидаанд. Аз ин рӯ, бояд маводи гирдовардаи онҳо бо истифодаи усули муқоисавӣ бо маълумотҳои муҳаққиқони ватанӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шаванд.

Мавриди зикр аст, ки дар омӯзиши воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур низ саҳм гирифта, паҳлуҳои гуногуни таърихи сиёсӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандиро дар асару мақолоти хеш таҷассум кардаанд. Ба ин гурӯҳ мақолаҳои Ширин Акинер [5, 18-27], Оливе Руа [44, 27-30], Елена Ригачи Хей [56, 48-55] ва ғайраҳоро дохил кардан мумкин аст.

Ба гурӯҳи дигар рисолаҳои номзадӣ ва доктории муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷиро, аз қабili И.Р.Абдуллоев, Р.Бобочонова, А.А.Муродов, М.Ганҷакова, Д.Урунова, Ғ.Р. Мирзоев, М. Равшанзод, У.А. Бобочонова, Ҷ.А. Мирзоев, В.В. Дронов, И.Х. Афандихонов, А.В. Архангелский, В.В. Егозарян дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо масоили гуногуни марбут ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушунидҳо ва истиқрори сулҳу субот таҷассум ёфтаанд.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чорчӯбаи лоихаи илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ, таҳти унвони «Таърихи халқи тоҷик. Тоҷикистон дар замони истиқлолияти давлатӣ (аз соли 1991 то соли 2010)» барои солҳои 2021-2025 ба иҷро расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлили маҷмуии таърихнигории рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX дар солҳои 1991-2021 мебошад.

Ҳадафи таҳқиқот фарогири иҷрои вазифаҳои зерин мебошад:

- бозгӯии арзиши таърихии асарҳо ва мақолаҳои ба раванди ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон бахшидашуда;

- баррасии сабаб ва заминаҳои рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-ум, аз ҷумла инъикоси ҷанги шаҳрвандии 1992-1997 дар Тоҷикистон дар осори муҳаққиқон ва таҳлили таърихнигорӣ.

- муайян кардани аҳаммияти таърихии Иҷлосияи XVI Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар тақвияти давлатдорӣ миллии тоҷикон дар осори илмию таърихӣ;

- омӯзиши даврабандии ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 ва таҳқиқи муқоисавии ин таснифот дар осори муҳаққиқон;

- муайян кардани раванди танзими муноқишаи дохилии тоҷикон ва механизми дастёбии онҳо ба сулҳу субот;

- муайян кардани сатҳи бозтоби натиҷаҳои музокироти гурӯҳҳои даргир ва арзёбии таҷрибаи сулҳ дар пажӯҳиши илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ;

- муайян кардани сатҳи инъикоси фаъолияти Комиссияи оштии миллии ва роҳҳои ноил шудан ба сулҳи комил.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмуаҳо, ки ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI бахшида шудаанд, махсуб меёбанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот муайян намудани дараҷаи таҳқиқи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон дар

адабиёти илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва асарҳои ёддошти муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Марҳила, макон ва давраҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

- **марҳилаи якум (2020-2021):** дар ин марҳила ба ҳайси унвонҷӯи шӯъбаи таърихи наватрини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ қабул шуда, дар асоси қарори Шурои олимони Институт номи рисолаи илмӣ «Таърихнигории ҷанги шаҳравдӣ ва сулҳи тоҷикон (солҳои 1992-2000)» тасдиқ шуд. Ҷамъамон, дар ин давра омӯзиш ва ҷамъоварии маводи марбут ба мавзӯи таҳқиқот сурат гирифт.

- **Марҳилаи дуум (2022-2023):** ба таҳияи рисолаи илмӣ машғул шудам. Дар баробари ин мақолаҳои илмӣ ва маводи конференсия омода карда, онҳоро нашр ва дар конференсия маъруза намудам.

- **Марҳилаи сеюм (2023-2024):** дар ин давра рисолаи илмӣ пурра ба анҷом расида, барои ҷимоя пешниҳод карда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар диссертатсия ба сифати асоси методологии таҳқиқот маҷмуи усулҳои истифода шудаанд, ки дар байни онҳо усулҳои таърихӣ, ба амсоли таърихияти илмӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, масъалагузорӣ-солномавӣ, инчунин усулҳои таҳлили иҷтимоӣ-таърихӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Дар асоси усули муқоисавӣ-таърихӣ таҳқиқи осори муҳаққиқони даврони истиқлолият дар қиёс бо асарҳои таърихӣ ва таҳқиқоти таърихнигории дигар давраҳои таърихӣ, аз ҷумла даврони шуравӣ, хусусиятҳо ва усулҳои таҳқиқ, сабки баён ва ғайраҳо анҷом дода шудааст. Таваҷҷути усули масъалагузорӣ – солномавӣ ҳудудҳои таҳқиқи масоили мазкур муайян шуда, равандҳои сиёсии яқдигарро ивазкунанда, ки таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро таркиб додаанд, таҳқиқ гардидаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Бори аввал нақши Иҷтисоии тақдирсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳаммияти таърихӣ он ҷиҳати тақвияти унсурҳои давлатдорӣ миллии тоҷикон ба таври илмӣ ва комплексӣ бозгӯӣ шуда, дар заминаи асару мақолаҳои таърихнигорон, сиёсатмадорон ва мутахассисони соҳа ин раванди тақдирсоз мавриди таҳлили

амики илмӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, ба таври мукамал заминаҳои илмии даврабандии ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқон таҳлилу баррасӣ шудаанд. Натиҷаҳои гуфтушуниди миёни тоҷикон ба таври илмӣ баррасӣ шуда, самарай тачрибай сулҳ дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ муайян гардид. Ҳамзамон, раванди танзими муноқишаи байни тоҷикон ва роҳҳои расидан ба сулҳу субот аз ҷиҳати таърихнигорӣ таҳлил шуда, ҷойгоҳи Комиссияи оштии миллӣ дар раванди расидан ба сулҳи комил муайян гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Бо дарназардошти баррасии адабиёти таърихнигории ин давра метавон гуфт, ки масъалаи таҳаввулоти сиёсӣ ва омилҳои ба вучуд омадани ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992–1997 ҳамеша мавриди тавачҷуҳи коршиносон қарор гирифта, дар онҳо масъалаҳои бозсозии ҷомеаи Тоҷикистон, поён ёфтани Иттиҳоди Шуравӣ, таҳаввулоти сиёсӣ, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои нав ва бархӯрдҳои сиёсӣ миёни нерӯҳои гуногун ба таври васеъ ва амиқ баррасӣ гардидаанд.

2. Омӯзиш ва хулосагириҳои илмии асару мақолаҳои фарогири муноқишаҳои низомии солҳои 1992–1997 дар Тоҷикистон ва паёмадҳои ваҳшатноки он бидуни шакл як рӯйдоди печида ва душвори охири асри XX буда, тавачҷуҳи дахҳо муҳаққиқону муаррихони ватанию хориҷиро ба худ кашидааст. Мутаассифона, маводи марбут ба ин ҷанги дохилии тоҷикон дар таҳқиқоти муаррихон ва муҳаққиқон бештар хусусияти ёддошти дошта, бештар ин таҳқиқот дар асоси маводи матбуоти солҳои ҷанги шаҳрвандӣ таҳия гардида, таҳлилу баррасии масъалаҳо сатҳӣ ва яктарафа сурат гирифтааст.

3. Дар таърихнигории тоҷикӣ масъалаи даврабандии ҷанги шаҳрвандӣ ҳамеша аз мавзӯҳои муҳим ва мубрам ба шумор рафта, ба андозаи зарурӣ дар қорҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таҷассуми худро ёфтааст. Аммо, бо даназардошти омилҳои асосии ин раванди сиёсӣ метавон гуфт, ки ҳанӯз ҳам дар ин сам масъалаҳои таҳқиқталаб ва мубрам зиёданд. Ҳамзамон, музокироти гурӯҳҳои муҳолиф ва зинаҳои расидан ба оштии миллӣ дар ҷаҳон аз иқдомҳои назаррас ба шумор рафта, тачрибай сулҳи тоҷикон дар даврони муосир ҳамто надорад, ҳоло иқдоми сулҳофаринии Пешвои

миллат дар бисёр кишварҳои даргир татбиқ гардида, обурӯ ва эътибори тоҷикон дар сатҳи ҷаҳон баланд шуда истодааст.

4. Нақши Комиссияи оштии миллӣ дар таърихи давлати навини Тоҷикистон ҳамчун як марҳилаи калидӣ дар роҳи барқарорсозии сулҳу оромӣ ва таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ миёни шаҳрвандон арзишманд шумурда мешавад. Дар шароите ки низоъҳои дохилӣ авҷ гирифта, кишвар ба бӯҳрони шадиди сиёсӣ амниятӣ рӯ ба рӯ буд, зарурати барқарорсозии гуфтугӯ ва ҳамкорӣ миёни ҷонибҳои даргир беш аз ҳар вақти дигар эҳсос мегардид. Маҳз ҳамин вазъ роҳбарияти сиёсиро ба он водор кард, ки ба ҷои идомаи муқовимати мусаллаҳона, роҳи дипломатӣ ва музокиротро пеш гиранд. Дар натиҷаи муколамаҳои тулонӣ ва талошҳои пайваста, созишномаи сулҳи байни тоҷикон ба имзо расид ва дар таърихи кишвар марҳилаи нав ва умедбахше оғоз гардид. Бо таъсиси Комиссияи оштии миллӣ, ки намояндагони ҳар ду ҷонибро дар бар мегирифт, татбиқи сулҳ дар амал оғоз ёфт. Ин ниҳод бо иҷрои қарорҳо ва банди созишномаҳо, дар амалӣ шудани сулҳи комил нақши ҳалқунанда бозид. Комиссия ба мисли пуле байни тарафҳо хизмат кард, ки бо қўшишҳои пайвастаи он, заминаҳои рушди минбаъдаи сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар муҳайё гардид.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Диссертатсия дорои аҳаммияти илмӣ – назариявӣ ва амалӣ буда, натиҷаҳои ба даст омада метавонанд дар қорҳои илмӣ – таҳқиқотии муҳаққиқон ва муаррихон ҷиҳати инъикоси таърихи сиёсии кишвар дар даврони истиқлолият кумаки воқеӣ расонанд. Мазмуни асосӣ, ҳулосаҳо ва маводи санадӣ диссертатсияро метавон зимни таълифи асарҳои маҷмӯӣ роҷеъ ба таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол (солҳои 1991- 2021), инчунин зимни хондани курсҳои лексионӣ ва курсҳои махсус аз ҷанҷолҳои “Таърихи халқи тоҷик”, “Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол”, “Таърихшиносии таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол” васеъ истифода кард. Аҳаммияти амалии диссертатсия инчунин аз истифодаи эҳтимолии натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқот дар ниҳодҳои илмӣ –таҳқиқотӣ, кафедраҳои гуманитарии мактабҳои олӣ иборат аст.

Маводи дар диссертатсия овардашуда барои дарки воқеии масъалаҳои мубрами ҳаёти сиёсии мамлакат дар даврони

истиқлолият имконият медиҳанд. Хулосаҳо ва тавсияҳои диссертатсия барои ҳалли бисёр масъалаҳои ҳалталаби Тоҷикистони муосир муфиданд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро дақиқияти маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, таҳлил, баррасӣ, муқоисаи илмию амалӣ, инчунин таҳлили таърихнигории маводҳои мавҷуда таъмин менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод гардидааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 6.1. - Таърих ва бостоншиносӣ (6.1.5. - Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дарачаи илмӣ дар коркарди илмӣ ва таҳлили таърихнигории маводҳои нав ва асарҳои зиёди илмӣ, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ роҷеъ ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон ва ғаъолияти Комиссияи оштии миллӣ таълиф гардидаанд, дар таҳқиқи илмии заминаҳо, сабабҳо ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон ва даврабандии ин рӯйдоди сиёсӣ зоҳир мегардад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конферонсҳои байналхалқӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ ва амалӣ ва дигар ҷамъомадҳои илмӣ-оммавӣ шунида шуданд.

Диссертатсия дар ҷаласаи шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (протоколи № 2 аз 3 феввали соли 2026) муҳокима гардида, барои ҷимоя пешниҳод карда шуд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Муқаррароти асосии диссертатсия дар як қатор интишороти муаллиф, аз ҷумла: 6 мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 4 мақолаи дар дигар нашрияҳо ба таъб расида, таҷассум ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 203 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, се

боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо ва феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда (бо 345 номгӯй) таркиб ёфтааст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрам будани мавзӯи таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши мавзӯ муайян шудааст. Илова бар ин, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, наwgонии илмӣ, объект ва предмети таҳқиқот муайян гардида, пойгоҳи сарчашмаиносӣ, аҳаммиати назариявӣ ва амалӣ, асосҳои методологӣ ва назариявии рисола, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда асоснок шуда, ҷаҳорҷӯбаи замони таҳқиқот, тасдиқи натиҷаҳо ва сохтори диссертатсия баррасӣ ва муайян шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – **“Раванди муборизаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар Тоҷикистон (охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри XX)”** унвон гирифта, аз ду зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум – **“Ҷараёни таҳаввулоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар охири солҳои 80-ум ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон”** таъкид мегардад, ки дар замони «бозсозӣ» ҳаракатҳои миллий, гуногунандешӣ, ошкорбаёнӣ ва истиқлолиятхоҳӣ дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ боиси пайдоиши матбуоти озод гардид ва он бо кӯмаку дастгирии сармоядорон пурқувват шуда, нисбат ба матбуоти марказии ҳизбӣ ва дигар нашрияҳои расмӣ обрӯйи хоса касб намуд.

Дар таъя ба таҳқиқоти муҳаққиқ Ҷ. Мирзоев раванди таъсисёбии ҳизбу созмонҳои бешумор ва мақсаду мароми онҳо, нақш ва мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъият, ташакулёбии бисёрҳизбӣ дар шароити Тоҷикистон, характер ва махсусиятҳои рақобати байниҳизбӣ ва муборизаи онҳо баҳри ба даст даровардани ҳокимият аз ҷониби муҳаққиқони зиёд, аз ҷумла Ҳ. Пирумшоев [37, 112], Д. Назриев ва И. Сатторов [31, 737], И. Усмонов [53, 178], А. Холиқзода [57,120], Ғ. Ғоибов [13, 906], Н.Б. Ҳотамов [59, 582], В. Набиев [28, 328], НА. Достиев [15], Ш.М. Султонов [50, 536-569], инчунин асарҳои бунёдии «История таджикского народа» [18, 438-488], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [35, 463] ва «Бунёди давлатдорӣ навин» [10, 416] хеле амиқ инъикос гардидааст» [27, 228]. Тибқи маълумоти ин манбаъҳои зикршуда нахустин ҳизбе, ки дар солҳои 90-уми асри XX созмон ёфт, Ҳизби демократии Тоҷикистон буд.

Муҳаккикони номбурда санаи таъсисёбии ҳизби демократиро 10 августи соли 1990 арзёбӣ кардаанд. Раиси Ҳизби демократии Тоҷикистон ходими илмии шуъбаи фалсафаи АИ ҚТ Шодмон Юсуф интиҳоб шуд. Ҳизби демократии Тоҷикистонро Вазорати адлияи Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон 21 июни соли 1991 ба қайд гирифт. Вале, мутаассифона, ҳизби мазкур дар ҳаводиси сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри ХХ ширкати ғайри ҳолатӣ, боиси бесуботӣ ва номуътадили вазъи сиёсии ҷумҳурии гардид. Аз ин рӯ, бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми июни соли 1993 ғайриқонунии Ҳизби демократии Тоҷикистон қатъ гардида, ба ҳаракатҳои сиёсии кишвар тарафдорони он ба ҳар гунаву қанор пароканда шуданд. Дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол марҳилаи устуворшавии пояҳои истиқлолият шароит фароҳам омад.

Дар зербоби дуюми боби якум, ки **“Заминаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва инъикоси он дар таърихнигори ватанию хоричӣ”** унвон дорад, ки дар ин зербоб муаллифи дар бораи заминаҳои ба вучуд омадани муборизаҳои сиёсии мардуми тоҷик дар марҳилаи аввал аз 1918-1923 ва дар марҳилаи дуюм дар солҳои 90-уми қарни ХХ мувоҳисаи илмӣ ба амал оварда, бо далли санадҳои муътабар собит менамояд, ки ҷанги шаҳрвандии соли 1992-1997 ифодагари мафкураи як гурӯҳи мансабхоҳ буда, ҳаргиз ормонҳои мардуми тоҷикро ифода карда наметавонист. Ҷангҳои ҳаракат дар ин ҷанги дохилӣ асосан Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт.

Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон дар оғози солҳои навадуми асри ХХ аз ғайриқонунии маҳфӣ ба ғайриқонунии ошкоро гузашт. Ҳарчанд ин ҳизб дертар ба қайд гирифта шуда бошад ҳам, аммо муассисони он даъво доштанд, ки ин ҳизб аз соли 1987 ба шакли шуъбаи тоҷикистони Ҳизби наҳзати умумииттифоқ амал мекунад. Ҳамин тавр, дар як муддати кӯтоҳ, то соли 1991 исломи сиёсӣ хеле ғайриқонулӣ ва барои инкишоф ва афзудани пайравони он аз Арабистони Саудӣ ба Тоҷикистон зиёда аз 100 ҳазор нусха китоби «Қуръон» фиристода шуд. Китобҳо аз тарафи қозибҳои Тоҷикистон ба мардум фурӯхта шуда, маблағи он барои сохтмони масҷиду мадрасаҳо истифода гашт.

Ҳамин тавр, дар заминаи сиёсати “бозсозӣ”-и Горбачёвӣ, ки аз моҳи апрели соли 1985 роҳандозӣ гардид, ҳаракатҳои миллӣ, гуногунандешӣ, ошкорбаёнӣ, истиқлолиятҳои ва матбуоти озод

ба вучуд омаданд, ки ба вазъи сиёсии Тоҷикистон бетаъсир намонданд. Дар натиҷаи ин таҳаввулоти сиёсӣ дар Тоҷикистон ҳизбу созмонҳо, аз қабили «Растохез», «Ҳизби наҳзати ислом», «Ҳизби демократии Тоҷикистон», созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдилон», «Мехри Хатлон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайраҳо таъсис ёфта, боиси нооромии сиёсии кишвар гардиданд. Ҳизбу созмонҳо вазъи бухронии оммавино дар ҷумҳурӣ аз ноухдабароии ҲК ва роҳбарони Ҳукумат дониста, бо ҳар баҳона ба хотири ба даст овардани ҳокимият ба фишороварии ҲК ва роҳбарияти ҷумҳурӣ даст заданд, ки барои ба вучуд омадани қувваҳои муҳолифи худ дар оянда замина гузошанд.

Боби дуюми диссертатсия – **“Инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ”** унвон гирифта, аз ду зербоб иборат аст.

Зербоби якуми боби дуум, ки **“Инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ (1992 – 1997) дар таърихнигории ватанӣ»** номгузорӣ шудааст, ба масоили таҳаввулоти сиёсӣ, таъсири ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ ба вазъи сиёсии кишвар, фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон дар санаи 9 сентябри соли 1991, ки оғози марҳалаи нави таърихӣ – эъмори давлатдорӣ миллии маҳсуб меёбад, инчунин оғози ҷанги шаҳрвандӣ, марҳилаҳо ва паёмдҳои фоҷиабори он бахшида шудааст. Бояд изҳор дошт, ки маҳз дар оғози ин давра равандҳои демократикунонӣ ҷомеаро фаро гирифта, арзишҳои идеологӣ ва фарҳангии миллии эҳё гардиданд. Давраи соҳибистиклолӣ бо муқовимати сиёсӣ оғоз ёфта, тадриҷан ба муқовимати мусаллаҳона мубаддал гардид.

Лозим ба зикр аст, ки таҳаввулоти сиёсии ибтидои солҳои 90-ум, ҷанги шаҳрвандӣ, марҳилаҳо ва паёмдҳои фоҷиабори он дар осори муҳаққиқони зиёд ва донишмандони соҳаи инъикос ёфтаанд. Ба хулосаи муҳаққиқ Қ. Мирзоев, оид ба он ки “...солҳои аввали даврони истиклол, ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), сабабҳо, рафт ва оқибатҳои он, пеш аз ҳама, дар гузоришу баромадҳо ва паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [40, 512] амиқу возеҳ инъикос гардидаанд”, метавон тақия намуд.

Дигар китобҳои бунёдие, ки масоили марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ дар онҳо инъикоси равшан дорад, ҷилди шашуми «История таджикского народа» [18, 438-488] ва «Очеркҳои таърихи

Тоҷикистони соҳибистиклол» ба ҳисоб мераванд. Бояд зикр кард, ки асарҳои мазкур сарчашмаҳои муҳим ҷиҳати омӯзиши даврони истиқлоли кишвар, аз ҷумла рӯйдоди сиёсии солҳои 90-уми асри XX махсуб меёбанд. Дар онҳо ба баъзе масъалаҳои баҳсноки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, аз қабилӣ оғози ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон, марҳилаҳои асосӣ ва пайомадҳои он, ки аз ҷониби муҳаққикон гуногун арзёбӣ мегардиданд, баҳои воқеӣ дода шудааст. Масалан, муаллифони асарҳои мазкур, барҳак воқеотеро, ки санаи 5 майи соли 1992 дар ҳудуди Оли Совети ноҳияи Ленин ва дар назди бинои Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омада буданд, оғози ҷанги шаҳрвандӣ меҳисобанд [35, 444].

Мавриди зикр аст, ки воқеаҳои солҳои аввали даврони истиқлол, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, тазоҳуроти сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол дар асарҳои шоҳидони воқеаҳо низ инъикос ёфтаанд. Ба ин гурӯҳ мавод андешаҳои А. Соҳибназаров [49, 330], С. Кенчаев [20, 496], Н. Дӯстов [16, 336], Б. Каримов [19, 192], Х. Насриддинов [32, 304], М. Амиршо [6, 304], С.А. Нури [34, 360] ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Муаллифи рисола қайд менамояд, ки ба ҷуз аз асарҳои ёддоштии зикршуда китобу монография ва мақолаҳои воқеан ҷанбаи илмидошта рӯи қор омаданд, ки дар онҳо заминаҳо, сабаҳо, рафти ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон ба таври амиқ возеҳ инъикос гардидаанд. Масалан, дар монографияи Г. Ҳайдаров ва М. Иномов таҳти унвони "Таджикистан: трагедия и боль народа"[55, 508] вазъияти ҷумҳурии ҷавону мустақили Тоҷикистон, ки халқаш ғайри хоҳиши худ гирифтори ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардида буд, инъикос шудааст. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки ходисаҳоро сари вақт таҳлил карда, ҳақиқати ин фоҷиа, заминаҳои он, нерӯҳои ҳаракатдиҳанда ва гунаҳкорони асосиро ошкор созанд. Дар монография гунаҳкорони асосии фоҷиаи тоҷикон тасвир гардида, бо санадҳои амиқ омӯхташуда чехраҳои аслии онҳо нишон дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки ба андешаи муҳаққиқ Ҷ. Мирзоев "аксари муҳаққиқони таърихи навини тоҷикон, аз ҷумла Г.Х. Ҳайдаров, И. Усмонов, Р. Абулхаев, Ғ. Ғоибов, А. Ғафуров ва дигарон дар мавриди муайян намудани сабаҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) дар Тоҷикистон ду омилро ҷудо кардаанд: омили

берунӣ ва дохилӣ” [27, 228]. Ба ақидаи онҳо омили дохилии сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) тезутунд шудани масоили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ, қабл аз ҳама афзоиши аҳоли дар шароити норасоии замин, афзалият доштани кишти пахта, рушди нобаробари минтақаҳо, роҳандозии сиёсати ғалати кадрӣ, ки манфиати намоёндагони баъзе минтақасуро ноҳида мегирифт ва боиси вусъат пайдо кардани падидаи номатлуби маҳалгароӣ гардида буд, маҳсуб меёбад. Муҳаққиқони мазкур қазияи Афғонистонро яке аз омилҳои асосии берунӣ сар задани ҷанги шаҳрвандӣ медонанд [13, 906].

Ҳамин тавр, баъд аз таҳлилу баррасии адабиёти мавҷуда ба ҳулосае расидан мумкин аст, ки роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) дар таърихнигории ватанӣ таҳқиқоти фаровон рӯйи қор омадааст. Бо вучуди ин, ҳанӯз ҳам паҳлӯҳои гуногуни ин ҳодисаи сиёсӣ-низоми амик омӯхта нашудааст.

Дар зербоби дуҷум боби дуҷум - **“Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони хоричӣ»** таъкид мегардад, ки дар инъикоси таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол дар радифи муҳаққиқони ватанӣ муҳаққиқон ва қоршиносони хоричӣ, ки дар осори онҳо паҳлӯҳои муҳталифи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон инъикос гардидааст, саҳми борриз доранд. Ин осорро, ба назари мо, метавон ба ду қисм – тадқиқоти муҳаққиқони кишварҳои узви ИДМ ва тадқиқоти муҳаққиқон ва таҳлилгарони хоричи дур ҷудо намуд.

Бояд тазаққур дод, ки дар инъикоси таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол муҳаққиқони ИДМ, аз ҷумла муаррихони Россия саҳми борриз доранд. Масалан, таҳқиқоти В. И. Бушков ва Д.В. Микулский, А. Гушер, М. Хрусталева, Н. В. Солоник, Р.Бобохонов, В.В.Дронов ва В.Носов, ки дар онҳо зухур ва ташаққулёбии низоми сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол инъикос гардидаанд, ҷиҳати омӯзиши масоили мазкур хеле муҳим ва арзишманданд. Аз ин рӯ, бояд маводи гирдовардаи онҳо бо истифодаи усули муқоисавӣ бо маълумотҳои муҳаққиқони ватанӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шаванд.

Дар монографияҳои муаррихони рус В.И. Бушков ва Д.В. Микульский «Анатомия гражданской войны в Таджикистане» ва «Таджикская революция и гражданская война (1989-1994 гг.)» [12,

160] бештар ба ҷанбаҳои этникӣ ва иҷтимоии воқеоти сиёсии Тоҷикистони ибтидоӣ солҳои 90-уми асри XX таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Бар асоси ҷанги шаҳрвандӣ онҳо муборизаи манфиатҳои табақаҳои-минтақавиро, ки шаклҳои гуногунро касб карда буд, қарор додаанд. Бо назардошти ин нукта, муҳаққиқи воқеоти сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри XX - И.Р.Абдуллоев ба хулосае омадааст, ки аксар олимони روسиягӣ ба ҷанбаҳои бархӯрди сиёсӣ бештар аз нигоҳи зиддияти қавмӣ ва муборизаи минтақаҳо баҳогузори карда, ба муборизаи назарҳои наву пешоҳанг бо ақоиди кӯҳна кам таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд [61, 179].

Ҳамин тариқ, шарҳи сарчашмаҳои ба мавзӯ марбутбуда, имкон медиҳанд ба хулосае биёем, ки нисбат ба масъалаи равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ аз ҷониби муҳаққиқон ва коршиносони кишварҳои минтақа ва кишварҳои узви ИДМ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гаштааст ва гумон меравад, ки онҳо дар оянда низ ин масъаларо пайгирӣ намуда, равандҳои сиёсии Осиёи Марказиро ҳамачониба таҳлил менамоянд ва дурнамои ин равандҳоро баррасӣ хоҳанд кард.

Бояд тазаққур дод, ки воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX мавриди пажӯҳиш ва баррасии муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур низ қарор гирифтаанд. Таълифоти муҳаққиқони хориҷиро олими тоҷик Н.Т. Раҳимов дар брошюрае таҳти унвони «Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы» (Маводҳо ба таърихшиносии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997): Таърифи адабиёти хориҷӣ) ба таври умумӣ таъриф кардааст. Ба ақидаи ӯ дар донишгоҳҳо ва марказҳои илмии ИМА муҳаққиқони зиёд, назари Даря Фейн, Ричард Фрай, Чон Шоберлейн-Энгел, Борис Румер, Марта Б. Олкотт, Иден Неби ва дигарон дар масоили таърих, фарҳанг, сиёсат ва иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ, хоса Тоҷикистон таҳқиқот гузаронидаанд. Таълифоти инъикоскунандаи ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 низ хеле зиёд аст.

Дар ин радиф бояд шумораи даҳуми маҷаллаи «Аккорд»-ро ёдрас шуд, ки соли 2001-ум ба таърифи расидааст. Шумораи маҷалла аз маҷмуи мақолаҳои муҳаққиқон ва мутахассисони хориҷӣ ва ватанӣ, аз ҷумла Кэтрин Барнс, Ширин Акинер, Оливе Руа, Камолуддин Абдуллоев, Саодат Олимова, Музаффар Олимов, Абдунабӣ Сатторзодаро, ки паҳлӯҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандиро

инъикос кадаанд, таркиб ёфтааст. Ба ақидаи муаллифони мақолаи муқаддимагии маҷалла Кэтрин Барнс ва Камолуддин Абдуллоев [46, 8-16] шумораи мазкури Аккорд ҳаводиси сиёсии солҳои 90-уми Тоҷикистонро дар заминаи санадҳои мавҷуда таҳқиқ намуда, мавқеи ҷонибҳои асосии низоъро муайян менамояд.

Бояд зикр кард, ки дар чор мақолаи шумора, аз ҷумла мақолаҳои И. Асадуллоев [8, 92], А. Сатторзода [55,34-36], Ш. Акбарзада [4,37-39] нерӯҳои асосии сиёсӣ, ки дар ҳаёти ҷамъиятии солҳои 90-уми асри ХХ дар Тоҷикистон мавқеи ҳукмронро соҳиб буданд, таҳқиқ ва баррасӣ шудааст.

Боби сеюми диссертатсия, ки **“Таҷассуми масоили истиқрори сулҳу ваҳдат ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ”** унвон дорад, ба масоили музокироти миёни тоҷикон ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ бахшида шуда, аз се зербоб таркиб ёфтааст. Дар зербоби якуми боби сеюм – **“Инъикоси масоили истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ”** таъкид мегардад, ки раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон дар солҳои 1994 – 1997 аз ҷумлаи масоили муҳим ва мубрами илми таърихнигории миллӣ маҳсуб ёфта, дар маркази тавачҷуҳи муҳаққиқон ва коршиносони соҳа қарор гирифтааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки ягона роҳи ҳалли ҳама гуна бархӯрдҳои сиёсӣ, ҷангҳо ва муқовиматҳои мусаллаҳона гуфтушунид, музокироти миёни ҷонибҳои муқобили ҳам сангаргирифта ба ҳисоб меравад. Бояд тазаккур дод, ки зарурати баргузор гардидани музокирот дар муқовимати мусаллаҳонаи миёни тоҷикон низ ҳанӯз дар оғози ҷанги шахрвандӣ ба миён омада буд. Вале, мутаассифона чунин имконият барои тоҷикон танҳо дар соли сеюми ҷанг даст дод. Даври аввали гуфтушуниди байни тоҷикон бо миёнаравии намоёндаи маҳсуси Дабири Кулли СММ Рамиро Пирис Баллон ва вазири қорҳои хориҷии Федератсияи Россия А.Козирев аз санаи 5-ум то 19-уми моҳи апрели соли 1994 дар шаҳри Москва сурат гирифт. Даври аввали гуфтушуниди миёни тоҷикон, ки дар шароити ниҳоят вазнин сурат гирифта буд, барои баргузор гардидани даврҳои баъдӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Дар маҷмӯъ, 8 даври гуфтушуниди миёни тоҷикон ва якҷанд вохӯрӣ дар сатҳи олӣ – миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмонов ва роҳбари иттиҳоди муҳолифин С.А.Нурӣ баргузор шуданд. Бояд таъкид кард, ки музокироти байни тоҷикон,

ки дар тӯли солҳои 1994 – 1997 сурат гирифта буданд, асосан бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳусус бо ҷиду ҷаҳд ва талошҳои пайвастаи Сарвари давлати тоҷикон ва бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ, аз ҷумла СММ ва давлатҳои кафили минтақа – Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Эрон, Афғонистон ва Покистон амалӣ гардидаанд. Боиси хушнудист, ки музокироти мазкур бо ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон дар санаи 27 – июни соли 1997 дар шаҳри Москва анҷом пазируфтанд.

Дар диссертатсия масоили истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон ва мавзуоти мухталифи он дар асарҳо, суҳанронихо ва Паёмҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон [42, 40] хеле дақиқназарона таҳлил ва баррасӣ гардидаанд. Маҳз Сарвари давлати тоҷикон ташаббускори асосии роҳандозии Консепсияи ризоияти миллий дар Тоҷикистон буда, тамоми нерӯю заковат ва сабру суботи хешро баҳри истиқрори сулҳи комил дар Тоҷикистон равона намуданд.

Бояд тазаққур дод, ки дар радифи Президенти кишвар дигар олимон, аз ҷумла муаррихон, сиёсатшиносон ва ҳуқуқшиносон низ дар инъикоси раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон баҳри истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар ҷумҳурӣ саҳм гузошта, таҳқиқоти зиёд анҷом доданд. Дар ин самт баҳусус асарҳои Р. Масов [24, 224-250], А. Достиев [15, 204], И. Усмонов [53], Е. Белов [8, 434], С. Махонина [26, 168], В. Бушков ва Д. Микулский [12, 310], Р. Абулҳаев [2, 47-110], С. Саъдиев [47, 28] ва дигаронро, ки дар онҳо лаҳзаҳои муҳимми раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳу ваҳдат инъикос гардидаанд, ёдрас шудан бомаврид аст.

Муаллифи рисола қайд менамояд, ки раванди гуфтушуниди байни тоҷикон дар як қатор тадқиқот, аз ҷумла «Роҳи сулҳ (Ҳуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон)» [43, 236], инчунин асарҳои И.Усмонов, М.Тоштемиров ва З.Саидов ботафсил дарҷ гардидаанд. «Роҳи сулҳ» характери таърихнигорӣ ва манбаъшиносӣ дошта, дар он ҳуччатҳои муҳим оид ба раванди гуфтушунидҳои миёни тоҷикон гирд оварда шудааст. Таҳқиқоти И.Усмонов, М.Тоштемиров ва З. Саидов асосан ба муноқишаи байни тоҷикон, раванди гуфтушунидҳо, истиқрори сулҳ ва

ризоияти миллӣ, инчунин нақши Созмони Милали Муттаҳид ва давлатҳои ИДМ дар дастбӣ ба сулҳу суббот бахшида шудаанд.

Масоили марбут ба гуфтушуниди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, фаъолияти КОМ дар таҳқиқоти Н.Салимов [45, 135], М.Тоштемиров ва З.Саидов [52, 79], С.Фаттоев [54, 127] низ инъикос гардидаанд. Муҳаққиқони мазкур ҳаводиси сиёсии солҳои 90-уми асри ХХ Тоҷикистонро мавриди таҳлили амиқ қарор дода, саҳми созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ – СММ, САҲА ва давлатҳои кафили минтақа - Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Эрон, Афғонистон ва Покистон ро дар танзими муноқишаи байни тоҷикон нишон додаанд.

Ҳамин тавр, раванди гуфтушуниди байни тоҷикон, марҳилаҳои асосии он, вохӯриҳои сатҳи олӣ ва билохира ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, инчунин татбиқи шартномаҳои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, ки марҳалаи охирини дастбӣ ба сулҳи комил маҳсуб меёбад, дар ҷаҳони муосир намунаи беназири баҳамоии ҷонибҳои даргир ба ҳисоб меравад. Бояд зикр кард, ки чунин механизми дастбӣ ба сулҳу салоҳ дар муноқишаҳои низомии шаҳрвандӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ кам ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, ин раванд ба объекти таҳқиқоти муаррихон, сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон ва мутаххасисони ватанӣ ва хориҷӣ табдил ёфта, ин таҷриба дар низомҳои шаҳрвандии аксар кишварҳои ҷаҳонӣ васеъ истифода мегардад.

Дар зербоби дуюми боби сеюм – **“Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва таҳқиқи он дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ»** дараҷаи инъикоси фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ баррасӣ гардидааст. Зимни баррасии масоили мазкур қайд намудан лозим аст, ки дар таъриқи М. Холмуродова раванди танзими низои сиёсии байни тоҷикон ва оштии миллии ҷонибҳои даргир бе фаъолияти комиссияҳои ғаврии оштии миллӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Зеро аз рӯзи аввали баргузории гуфтушунидҳои ҷонибҳои бо ҳам муқобил дар доираи фаъолияти комиссияҳои якҷоя ҳаллу фасл намудани мушкилоти дар мамлакат ҷойдоштаро дар маркази диққат қарор дода буданд. Ташкили комиссияҳои муштарак имкон меод, ки ҷонибҳои бо ҳам муқобил дар ҳаёти онҳо ба таври баробар шомил гардида, масъалаҳои мавҷударо беғаразона ва бо

дарназардошти манфиатҳои тарафайн баррасӣ намоянд ва роҳҳои хубтару беҳтари ҳалли онҳоро пайдо созанд.

Масоили марбут ба фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, зарурати таъсис ёфтани он, рисолати таърихӣ ин ниҳод, зергурӯҳҳои амалкунанда ва вазифаҳои онҳо дар адабиёти зиёди илмӣ, пеш аз ҳама, дар чилди шашуми «История таджикского народа» («Таърихи халқи тоҷик») [18, 438-488] ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» [35, 463], инчунин монографияҳои алоҳида ва рисолаҳои илмӣ мутахассисони соҳа амик ва ҳамаҷониба таҳқиқу таҳлил гардидаанд.

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки муҳаққикон ва коршиносони соҳа, бешубҳа, ба масоили фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, сохтор, зергурӯҳҳо, вазифаҳо ва рисолати таърихӣ ин ниҳод таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, паҳлуҳои гуногуни масоили мазкурро инъикос намудаанд. Бо вучуди ин, дар инъикоси фаъолияти КОМ ҳанӯз ҳам масоили ҷиддии ҳалталаб мавҷуданд. Ба андешаи мо то кунун ба гардиши илмӣ ворид нагардидани ҳуҷҷатҳои зиёд аз бойғонии КОМ аз ҷумлаи чунин масоили ҳалталаб маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, бо кӯшишу дастгириҳои пайвастаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сардори муҳолифини тоҷик А.Нурӣ комиссияҳои муштарақ оид ба паноҳандагон, муҳочирони мачбури ва дигар комиссияҳои ғаврии оштии миллӣ созмон дода шуд. Комиссияҳои мазкур зарурияти таъсис додани чунин гурӯҳҳои кориро дарк намуда, раванди таъмини оштии миллиро то ҷое таъмин намуда тавонистанд.

Дар зербоби сеюми боби сеюм – **“Истиклолияти давлатӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар осори Пешвои миллат»** масоили инъикоси таърихи сиёсии даҳсолаи охири асри XX, фарҷоми усули роҳбарии якҷаҳизбӣ ва ҷорӣ гардидани бисёрҷизбӣ, ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, ҳамоишҳои омавӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ, музокироти миёни тоҷикон ва дастбӣ ба сулҳу субот дар асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Зимни баррасии масоили мазкур муҳаққиқ қайд менамояд, ки бозтоби илмӣ лаҳзаҳои ҳассосу тақдирсози таърихи тоҷикон дар асарҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

таҷассуми равшан дорад. Арзиши таърихии асарҳои Пешвои миллат, пеш аз ҳама, аз он нуқтаи назар муҳим аст, ки он паҳлуҳои мухталифи худшиносии миллӣ, ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва эҳёи хотираи таърихии тоҷиконро дар оинаи таърих инъикос намудааст. Нуқтаи дигаре, ки арзиши илмии онҳоро меафзояд, инъикоси воқеии ҳаводиси сиёсии охири асри XX, ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, раванди сулҳи тоҷикон ва наҷоти ватану миллат аз парокандагӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки баҳусус таърихи пурпечубу фоҷиабори солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла таҳаввулоти сиёсӣ, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, ба даст омадани истиқлоли давлатӣ, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, гуфтушуниди миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳу ваҳдат дар меҳвари таваҷҷуҳи Сарвари давлат қарор дошта, дар асару суҳанронҳои ӯ тадқиқ ва инъикос гардидаанд.

Масоили марбут ба роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон ва дар партави он таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, зуҳури озодандешӣ ва ҳудогоҳии миллӣ ва билоҳира, пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст омадани Истиқлолият, “қабл аз ҳама дар гузоришу баромадҳо ва шоҳасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [41, 512] ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд” [27, 228].

Дар ин зербоб асарҳои Пешвои миллат “Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ” ва “Уфӯқҳои истиқлол”, ки дар онҳо бӯҳрони сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX, саба ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва душвории ба даст овардани ваҳдати миллӣ баррасӣ шудаанд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Ба андешаи Сарвари давлат, «Истиқлолият неъматӣ бисёр азиз ва ширину ба ҷон баробар аст. Ҳар миллату ҳар давлат барои он мубориза мебарад, зеро истиқлолият ифтихор, осоишу оромӣ, ормонҳои нақӯкорию сари баланди ҳар як шаҳрванд мебошад» [40, 512].

Баъд аз таҳлили адабиёти мавҷуда ва дар таъя ба таҳқиқоти муҳаққиқон – Ҷ. Мирзоев ва М. Равшанзод қайд намудан зарур аст, ки “дар инъикоси солҳои аввали даврони истиқлолият, ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), сабабҳо, рафт ва оқибатҳои мудҳиши он,

пеш аз хама, гузоришу баромадхо ва шоҳасарҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон манбаи муҳим ва ҳеле арзишманд махсуб меёбанд».

Ба андешаи мо Сарвари давлат ҳанӯз 31 декабри соли 1992 зимни суҳанронии хеш вазъи вазнини сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣро, ки Тоҷикистони азизро фарогир буд, чунин ифода карда буданд: «Нерӯҳои ифвогар зери шиорҳои зоҳиран демократӣ, вале амалан мочарочӯёна коре карданд, ки Ватани хурдакаки моро ба вартаи нобудӣ расонданд. Хавфи пора-пора шудан, решақан гардондани ҳалқи мо аз имкон берун набуд. На танҳо вилоятҳои том, балки ноҳияҳову кишлоқҳо ҳам аз якдигар роҳи ҷудоиро меҷустанд. Созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдилон», «Меҳри Хатлон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайра арзи вучуд карданд, ки сарфи назар аз ниятҳои неки худ ба якпорчагии Ватани азизамон мусоидат намекарданд» [40, 702].

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии барои миллати тоҷик ҳуҷҷати ниҳоят муҳим ва сарнавиштсоз махсуб меёбад, ки аз ин таҳлили раванди баргузории гуфтушунидҳои ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф ва фаъолияти Комиссияи оштии миллии, инчунин сулҳу суботи баъд аз имзои созишнома тадричан кишварро фарогиранда баръало дарак медиҳанд. Бояд таъкид кард, ки ба имзо расидани ин ҳуҷҷати тақдирсоз миллатро аз парокандагӣ ва давлатро аз вартаи нобудӣ раҳо бахшид. Гузашта аз ин, дар раванди ба даст овардани оштии миллии мардуми куҳанбунёди соҳибфарҳангу соҳибтамаддуни Тоҷикистон дарк намуданд, ки муқовимати мусалаҳонае, ки ҷомеаи онҳоро фаро гирифтааст, ҷанги таҳмилий буда, ба манфиати онҳо нест ва ба ҷуз аз харобиву вайронӣ ва бадбахтию ҷаҳолат чизе ба бор нахоҳад овард. Ин нуқта дар паёми табрикии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи таҷлили сеюмин солгарди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии ҳеле равшан инъикос ёфта буд: «Омили асосии расидан ба сулҳ дар Тоҷикистон аз ниҳод ва замири ҳалқи тоҷик бархоста, ба тафаккури созандаву иродаи шикастнопазир, фитрати баланду дӯстнавозии азалии ин мардум вобаста аст. Аз оғоз то анҷоми даргириҳо ҳар як фарди миллатдӯсту бедордили тоҷик дар қалби хеш фақат як орзу

мепарварид: сулху салоҳ ва бо ин васила ба ҳам овардани миллату раҳои давлати миллӣ аз парокандагӣ ва шикасти ноғузир. Ин аст, ки мо бо ифтихор ва сарфарозӣ мегӯем: ҳарчанд, ки душманони миллат оташи ҷангро дар кишвари мо барангехтанд, халқи баору номус, ватандӯст ва сулҳпарвари тоҷик тавонист, ки дар муддати кӯтоҳ забонаҳои оташи ҷангро хомӯш кунад, Ватанро аз вартаи ҳалокат наҷот бахшад, гурезаҳои сарсонро баргардонад ва ба ободонии мамлакат камар бандад».

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар заминаи баррасӣ ва таҳлили манбаъ, пажӯҳишҳои олимони ватаниву хоричӣ, ҳамчунин маводи нашргардида дар матбуоти даврӣ оид ба ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 ва марҳилаҳои метавон чунин хулосагирӣҳо кард:

Баъди зуҳури падидаи сиёсӣ чун “бозсозӣ”-и Горбачёвӣ шуруъ аз апрели соли 1985 дар Тоҷикистон чун кишварҳои дигари пасошуравӣ ҳаракатҳои миллӣ ва дар ин ҷо гуногунандешӣ, ошкорбаёнӣ, истиқлолиятҳои ва матбуоти озод ба вучуд омад, ки албатта ин раванд ба вазъи сиёсӣ бетаъсир набуд.

Дар пайи ин тағйирот дар ҷумҳурии ҳизбу созмонҳои гуногун, аз ҷумла «Растохез», «Ҳизби наҳзати ислом», «Ҳизби демократии Тоҷикистон» ва созмонҳои маҳаллӣ мисли «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдилон», «Меҳри Хатлон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан» ва «Зарафшон» таъсис ёфтанд, ки ба нооромии сиёсӣ оварда расонданд. Ин ҳизбу созмонҳо вазъи бӯҳронии оммавино натиҷаи ноқомии Ҳизби Коммунистӣ ва роҳбарони ҳукумат арзёбӣ намуда, бо ҳар баҳона барои соҳиб шудан ба қудрат ба фишор ва муқобила бо онҳо даст заданд, ки дар натиҷа заминаи ташаккули қувваҳои муқолифро фароҳам овард [4 – М; 9 – М].

Ҳаводиси баҳманмоҳи соли 1990 яке аз нуқтаҳои муҳими сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри ХХ маҳсуб мешаванд, ки таҳлил наёфтани онҳо ба қадри кофӣ заминаи рӯйдодҳои солҳои минбаъдаи ҷанги шаҳрвандиро фароҳам овард. Ин рӯйдодҳо ҳамчун оғози як марҳилаи ҳассоси таърихӣ бояд бодикқат таҳқиқ мешуданд, то сабабҳо ва оқибатҳои амиқтар фаҳмида шаванд ва аз такрори хатоҳо дар оянда пешгирӣ намояд. Набудани ин

таҳлилҳо боис гардид, ки таҳаввулоти минбаъда бештар печида ва мураккаб гардад. Гирдиҳамоиҳои феввали соли 1990 аз ҷониби созмони мардумии «Растохез» ва Ҳизби нахзати ислом ба амал омад, дар митингу гирдиҳамоиҳои солҳои 1992 ҳамчун таҷрибаи такрорӣ истифода гардид. Нақшаҳои пешакӣ, ки муҳолифин тарҳрезӣ карда буданд, бо чиддият амалӣ шуданд ва боиси беобрӯ шудани Ҳизби коммунистӣ гаштанд. Ин амалҳо дар ду марҳила сурат гирифтанд ва шароити оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистонро фароҳам оварданд (аз 5 майи соли 1992 то 27 июни соли 1997). Ин ҳодисаҳо нишон медиҳанд, ки фаъолияти нооромкунанда ва амалҳои сиёсӣ метавонанд боиси таъсири манфӣ ва харобии васеъ дар ҷомеа ва сиёсати кишвар гардад, ки барои давлат ва миллат оқибатҳои вазнин ба бор хоҳанд овард [4 – М; 9 – М].

Феввали соли 1990 бо мақсади нишон додани қудрат аз ҷониби гурӯҳҳои бо ном «демократӣ» ҳамчун рӯйдоди нангин ташкил шуда буд. Ин гурӯҳҳо бо дарназардошти манфиатҳои сиёсӣ ва ҳадафҳои шахсӣ, рӯйдодҳои мазкурро тарҳрезӣ карданд, то нуфуз ва обрӯи худро дар ҷомеа баланд бардоранд, дар интиҳоботи навбатии депутатҳои Шурои Олии Тоҷикистон пирӯз шаванд ва ниҳоят ҳокимияти сиёсиро ба даст гиранд. Ин амалҳо аслан бо ҳадафи пурзӯр кардани мақоми сиёсӣ ва тағйири қудрат ба роҳ монда шуда буданд [4 – М; 9 – М].

Истиқлол ва озодӣ, ки барои ҳар як миллат арзиш ва мақсади асли ба шумор меравад, натиҷаи муборизаҳои пайваста ва кӯшишҳои тулонӣ буда, барои расидан ба он халқи тоҷик ҳодисаҳои сангинро паси сар намудааст. Воқеан, танҳо бо истиқлолият мо дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеъ пайдо мекунем, дар ин замина муносибатҳои байналмилалӣ имконпазир мегардад, арзишҳои миллӣ ба ҷаҳонӣён муаррифӣ мешавад. Барои мардуми тоҷик расидан ба ин неъматӣ арзишманд бо роҳи осон ба даст наомад. Бо ибтиқори фарзандии барӯманди халқи тоҷик, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 9 сентябри 1991 халқи шарафманди тоҷик истиқлолияти комил ба даст овард. Ҳарчанд Тоҷикистон истиқлолро ба даст овард, омилҳои дохилӣ ва берунӣ сабаби сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ шуданд, ки боиси паёмадҳои сангин ва ҳалокатбор барои аҳоли

гардид. Ин чанг таъсири чиддӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар гузошт ва муддате вазро ба нооромӣ бурд [4 – М; 5-М; 9 – М].

Чанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 бо талафоти бузурги 150 ҳазор тоҷикистонӣ ва муҳочирати даҳҳо ҳазор нафар ба кишварҳои дигар, ба хусус Афғонистон, Федератсияи Россия ва кишварҳои Осӣи Марказӣ, боиси харобии шадид гардид. Оқибатҳои аввалини солҳои 90-ум заминаи чанги таҳмилӣ, ки дар адабиёт «чанги таҳмилӣ» номида мешавад, расман ба вучуд овард, ки дар он омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ нақши муҳим доштанд. Муаммоҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар охири Иттиҳоди Шуравӣ чомаеро фаро гирифта буданд, бо ихтилофоти этникӣ ва мазҳабӣ шиддат ёфтанд ва ин омилҳо ҳамчун сабабҳои аслии чанги шаҳрвандӣ эътироф шуданд.

Даҳолати кишварҳои хориҷӣ дар қорҳои дохилии Тоҷикистон, сармоязорӣ ба гурӯҳҳои ҷудоғона ва кумак ба гурӯҳҳои маҳаллӣ, ки барои амалӣ кардани манофеи шахсии худ ҳар гуна зӯрварӣ ва силоҳ бар зидди якдигар истифода мекарданд, инчунин вазъи нооромии Афғонистон, ки дар он ҷо муҳочирон ва чангҷӯён соҳибқудрат гардида буданд, дар якҷоягӣ вазъи сиёсӣ иқтисодии кишвари моро муташанниҷ сохт [4 – М; 5-М; 9 – М].

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта, яке аз ҳодисаҳои муҳим ва марказии таърихи миллӣ чанги шаҳрвандӣ ба шумор меравад. Аммо бо вучуди аҳаммияти ин воқеа, таҳлилҳои амик ва чиддӣ аз ҷониби муаррихон ва қоршиносони ватанӣ ва хориҷӣ ҳанӯз пурра анҷом наёфта, фоҷиаи солҳои 90-ум то ҳол аз нигоҳи илмӣ ба таври комил баҳогузори нашудааст. Китобҳо ва рисолаҳои мавҷуда дар робита ба ин мавзӯ бештар хусусияти ёддошти дошта, асосан аз маводи матбуоти он замон маншаъ гирифтаанд ва таҳқиқоти муфассал дар онҳо кам ба назар мерасад. Ин ҳолат сабаби он шудааст, ки паҳлуҳои мухталифи ин рӯйдодҳои фоҷиабор, ки ҷони ҳазорон нафарро гирифтааст, пурра ошкор нашаванд ва қисматҳои зиёде аз он ноаён боқӣ монад. Аз ин рӯ, барои пурра ва дақиқ бозгӯ кардани ин бахши нангини таърих, муҳаққиқон бояд бо заҳмат ва таҳқиқоти амик саҳм гузоранд [4 – М; 5-М; 9 – М].

Ичлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давраи охири асри XX баргузор шуд, яке аз рӯйдодҳои калидии сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ин маҷлиси таърихӣ, ки дар муҳити Қасри Арбоби шаҳри Хучанд аз 16 ноябр то 2 декабри соли 1992 сурат гирифт, масири асосии рушди иҷтимоӣ ва сиёсиро барои ояндаи кишвар муайян намуд ва аввалин пояҳои давлатдорӣ муосири тоҷиконро гузошт. Бо дарназардошти нақши беназири он, ичлосия ҳамчун зерсохтори асосии шаклгирии сохторҳои давлатӣ ва қонунгузории кишвар арзёбӣ мешавад ва дар ташаккули низоми идорӣ ва таъмини устувории сиёсати дохилӣ ва байналмилалӣ нақши муҳиме бозидааст.

Аз таҳқиқоти мансуб ба даврони истиқлолияти Тоҷикистон бармеояд, ки ичлосияи XVI Шурои Олии кишвар нақши ҳалқунандаро дар танзими вазъи сиёсии низоъҳои дохилӣ байни тоҷикон бозид. Дар ин ичлосияи таърихӣ 74 ҳуҷҷати ҳуқуқӣ қабул гардид, ки онҳо фарогири 15 қонун, 52 қарор, 6 фармон ва як изҳорот буда, дар барқарорсозии субот дар шароити мураккаб ва таҳкими пояҳои низоми миллии давлатдорӣ тоҷикон дар марҳилаи гузариш хизмат карданд. Ин чораҳо боиси мустақкамшавии пояҳои давлатдорӣ ва идораи муташаққили кишвар гардиданд [5 – М].

Ичлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нуқтаи сарнавиштасоз дар таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ҷойгоҳи вижа дорад. Зеро тамоми ниҳодҳои муҳими сиёсӣ ва ҳуқуқии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон аз ҳамин ичлосия ибтидо гирифтаанд. Он дар шароити бӯҳронӣ на танҳо заминаи ҳуқуқиву сиёсӣ барои барқарорсозии сохторҳои давлатиро фароҳам овард, балки дар таҳкими пояҳои истиқлолияти миллии нақши калидӣ бозид. Ин рӯйдоди таърихӣ миллатро аз вартаи парокандагӣ начот бахшида, истиқлолияти давлатӣ ва ягонагии миллиро дар амал татбиқ намуд [5 – М].

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар таърихи Тоҷикистони муосир ҳамчун заминаи асосии барқарорӣ суботи сиёсӣ ва эҳёи давлатдорӣ арзёбӣ мегардад. Мазмун ва муҳтавои ин ҳуҷҷат нишон медиҳад, ки он на танҳо як иқдоми сиёсӣ, балки як қадами таърихӣ ба сӯи ояндаи амн ва пешрафта барои миллат буд. Натиҷаҳои амалӣ ва муассири созишнома, ки боиси таҳкими сулҳ, оромӣ ва рушди низоми

давлатдорӣ гардиданд, нишон медиханд, ки аҳаммияти он берун аз як қарордоди муваққатӣ буда, таъсири дарозмуддат дорад. Дар баробари ин, ҷомеа тадричан ба ин натиҷа расид, ки ҷанги дохилӣ роҳи ҳал нест, балки офате буд, ки ҷомеаро ба гирдоби бухронҳо ва фочиаҳо мекашид. Тасмим барои сулҳ омили начоти миллат гардид ва дар заминаи сулҳу суботи пойдор кишвар аз хатари парокандагӣ ва нобудӣ эмин монд. [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Раванди музокироти байни тоҷикон, ки аз марҳилаҳои гуногуни мураккаб гузашта, ба имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ анҷомид, аз ҷиҳати сиёсӣ ҳуқуқӣ ва дипломатӣ як намунаи нодири ҳалли мусолимотомези низоъҳои дохилӣ дар замони муосир махсуб меёбад. Хусусияти хоси ин раванди сулҳ он буд, ки он бо иштироки васеи ҷомеаи шаҳравандӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои кафил сурат гирифта, ба сохта шудани як механизми муассири татбиқи сулҳ тавассути Комиссияи оштии миллӣ замина гузошт. Ин равиш дар таҷрибаи байналмилалӣ камназир аст, зеро на ҳама муноқишаҳои шаҳравандӣ тавонистанд бо чунин сатҳи муваффақият ва иштирок мусолиха пайдо кунанд. Бо дарки арзиши таърихӣ ва аҳаммияти амалии ин сулҳ метавон гуфт, ки таҷрибаи тоҷикон мавриди таҳқиқоти фарогир аз ҷониби мутахассисони соҳаҳои мухталиф қарор гирифта, ҳамчун намунаи муваффақ барои ҳалли низоъҳои дохилии дигар кишварҳо истифода мешавад. Ин раванд нишон медихад, ки омӯхтани таҷрибаи Тоҷикистон метавонад барои таҳкими сулҳ ва оромии минтақаи аҳаммияти калидӣ дошта бошад [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Дар ин даврон, ки бо вазъи мураккаби сиёсӣ иҷтимоӣ бозгӯӣ мешуд, таъсиси Комиссияи оштии миллӣ як қадами муҳим ба ҳисоб мерафт. Комиссия дар марҳилаи ниҳонӣ расидан ба сулҳи комил ҳамчун ниҳоди калидӣ амал мекард, ки вазифаи иҷроӣ муқаррароти созишнома, таъмини субот ва барқарорсозии ҳамгироии миллӣ дар кишварро ба уҳда дошт. Аз оғоз то 1 апрели соли 2000, он бо шароити ва масъулиятҳои хеле сангин рӯбарӯ шуда, иҷроӣ онҳо барои раванди сулҳ ва эҳёи кишвар зарурӣ буд. Ин сохтор тавонист дар доираи муҳлати муайяншуда вазифаҳои стратегии худро бо самар иҷро намояд

ва ба ин васила барои рушди устувори давлатдории миллий ва таҳкими амният дар кишвар саҳми муассир гузорад. Иҷрои пурраи рисолати таърихии Комиссия, ки бо анҷоми кораш дар оғози моҳи апрели соли 2000 расман хотима ёфт, намунаи муваффақи идоракунии давраи гузариш дар таърихи навини Тоҷикистон мебошад [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Аз омӯзиши ҳамаҷонибаи ин раванди сиёсӣ метавон хулосагирӣ кард, ки ҳамаи ин таҳаввулот, бо вучуди муҳимияти амиқи таърихӣ ва сиёсӣ, на танҳо таъсири амиқ ба шаклгирии давлат ва ҷомеа доштанд, балки ба нерӯҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ки дар раванди кишварсозӣ ва сулҳсозӣ нақши калидӣ бозиданд, таъсири ногузир расонданд. Ин мавзӯи мубрам ҳанӯз ҳам дар таҳқиқоти илмӣ ба таври зарурӣ таҳқиқ нагаштаанд ва ин омил метавонад ба фаҳмиши дуруст ва амиқи таърихи навини Тоҷикистон ҳалал ворид созад.

Таърихнигории ин марҳалаи сарнавиштсоз, ки барои дарки ҳақиқии ҷараёнҳои ташаккул ва рушди давлатдории муосири тоҷикон нақши калидӣ дорад, ниёз ба таҳқиқоти бештар ва равишҳои илмии замонавӣ дорад [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Бидуни шак, дар таҳкими пояҳои давлатдории навини тоҷикон ва пойдории ваҳдати миллий саҳми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, калидӣ ва сарнавиштсоз арзёбӣ мешавад. Бо ибтиқор ва талошҳои пайгиронаи ӯ, ки ҳамчун як роҳбари соҳибтаҷрибаи сатҳи байналмилалӣ шинохта шудааст, бӯҳрони шадиди сиёсӣ дар даҳаи навадуми асри ХХ роҳи ҳал пайдо карда, кишвар ба масири субот ворид гардид. Зери роҳбарии оқилонаи Президент, ҷомеаи тоҷик тавонист давраҳои пуртахлукаи таърихиёро паси сар намуда, бунёди давлатдории муосирро бо таъя ба арзишҳои ҳуқуқбунёд ба роҳ монад. Қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгӯ ба меъёрҳои байналмилалӣ буда, аз сӯи созмонҳои ҷаҳонӣ эътироф гардидааст, намунаи барҷастаи ин раванд ба ҳисоб меравад. Бар пояи ин санади муҳими ҳуқуқӣ, таъсиси парламенти доимоамалкунандаи дупалатагии касбӣ, ба ҳайси яке аз иқдомҳои стратегии давлат дар самти демократикунони ҷомеа, заминаи устуворе барои рушди

минбаъдаи низоми ҳуқуқӣ ва сиёсии кишвар фароҳам овард [5 – М; 6-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Барои баҳогузории ҳамаҷониба ва таҳлилу баррасии раванди таърихии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, бояд асарҳои Пешвои миллат, ки асосан таҳаввулоти сиёсиву иҷтимоии солҳои 90-ум, таъсиси ҳизбҳо ва созмонҳои ҷамъиятӣ, сабаб ва омилҳои ҷанги шаҳравандӣ, раванди музокироти сулҳ ва амалӣ намудани ваҳдати миллӣ, инчунин дастовардҳои муҳимро дар бар мегиранд, ҳамчун манбаъҳои беназир ва муҳими таҳқиқотӣ истифода шаванд. Мулоҳизаи амиқ ва ҳамаи ҷанбаҳои равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар замони истиқлол ба таҳқиқи муқаммалӣ ин мавзӯҳо кумак намуда, дар арзёбии истиқрори давлатдорӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Ин осор бо инъикоси воқеаҳо ва таҳлили амиқи рӯйдодҳои таърихӣ, заминаи густурда барои баланд бардоштани худшиносии миллӣ, эҳсоси ватандӯстӣ ва тафаккури ваҳдатгароёнаи мардумро фароҳам меорад. Арзиши илмӣ ин асарҳо пеш аз ҳама дар он зоҳир мешавад, ки бо баррасии сабақҳои таърихӣ ва таҷрибаҳои гузашта, ба ташаккули ҳувияти миллӣ ва эҳёи анъанаҳои давлатдорӣ тоҷикон заминаи бозғатимод мегузоранд. Аз ин рӯ, мутолиаи ин осор на танҳо аҳамияти маърифатӣ ва тарбиявӣ, балки арзиши амалӣ дар таҳкими суботи сиёсӣ ва пешбурди давлатдорӣ муосири миллӣ дорад [5 – М; 6-М; 8-М; 10 – М; 11-М]

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар заминаи таҳлили ҳамаҷонибаи сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ ва публицистӣ, инчунин маводи матбуоти даврӣ баҳри татбиқи нуктаҳои зерин ҷиҳати рушди таърихнигорӣи ватанӣ чунин тавсия намоем:

1. Сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ, ёддоштӣ, публицистӣ ва маводи матбуоти даврии ватанӣ ва хориҷӣ дорои аҳамияти муҳими илмӣ буда, метавонанд барои анҷом додани таҳқиқоти таърихнигорӣ дар самтҳои гуногуни таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳамчун таъриҳҳои бозғатимод хизмат намоянд. Истифодаи фароғири ин манобеъ заминаи мусоид барои тақмили таҳлилҳои илмӣ ва васеъ намудани доираи омӯзиширо фароҳам месозад.

2. Дар мавриди инъикоси ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992–1997, махсусан равшан намудани паҳлуҳои то ҳол омӯхтанашуда ва соҳаҳои таҳқиқинагардидаи он, зарур аст, ки тадқиқоти мукамал ва ҷудогона бо ҷалби мутахассисони варзидаи ватанӣ ва хориҷӣ ба роҳ монда шавад. Ин раванд барои таъсиси тасвири воқеӣ ва таҳлили амиқи ҳаводис мусоидат хоҳад кард.

3. Ҷиҳати таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷонибаи масоили ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон баргузор намудани конференсияҳои илмӣ-назариявии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ зарур мебошад. Чунин ҳамоишҳо метавонанд саҳнаи мубодилаи афкор ва таҷриба байни муҳаққиқон гарданд ва барои бозгӯи воқеии воқеаҳои таърихӣ шароити мусоид фароҳам созанд.

4. Барои дарки воқеъбинона ва пешгирии чунин ҳодисаҳо дар факултаҳои тахассусии макотиби олии курсҳои махсус оид ба ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон, сабабҳо ва оқибатҳои он, ҳамчунин раванди гуфтушунид ва истиқрори сулҳу ризоияти миллӣ ба роҳ монда шаванд. Ин иқдом ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки аз таҷрибаҳои таърихӣ омӯзанд ва барои таҳкими суботи иҷтимоиву сиёсӣ саҳмгузор бошанд. Ин иқдом на танҳо ба таҳкими донишҳои донишҷӯён дар бораи марҳилаҳои мураккаби таърихи муосири кишвар мусоидат мекунад, балки заминаи омӯзиши амиқ ва таҳлили илмӣ ин рӯйдодҳои сарнавиштсозро низ фароҳам месозад. Омӯхтани таҷрибаи сулҳофаринии тоҷикон метавонад дар рушди ҷаҳонбинии таърихӣ, сиёсӣ ва шаҳрвандии насли ҷавон нақши муассир бозад.

5. Таҳқиқоти мукаммалу комплексӣ дар бораи нақши Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баътидол овардани вазъи сиёсӣ ва таҳкими ваҳдати миллӣ муҳим ва зарур мебошад. Ин пажӯҳишҳо метавонанд саҳми роҳбариро дар таъмини суботи кишвар ва рушди сиёсати дохилро ба таври дақиқу фарогир арзёбӣ кунанд. Чунин пажӯҳишҳои муҳим дар шакли рисола ва корҳои илмӣ сурат гирифта, бо таҳлили амиқи ин мавзӯҳо нақши Пешвои миллат дар пойдории сулҳу субот барҷаста ифода мегардад.

Ҳамзамон, зарур аст, ки дар макотиби олии кишвар курсҳои махсуси таълимӣ оид ба танзими низоми сулҳу субот таъсис дода шаванд. Ин курсҳо ба донишҷӯён кӯмак мекунанд, ки на танҳо ба таҳлили воқеаҳои сиёсӣ ва таҳаввулоти таърихӣ

кишвар ошноӣ пайдо кунанд, балки бо омӯзиши амик саҳми роҳбари давлатро дар истикрори сулҳ ва пойдориву устувории давлати тоҷикони ҷаҳон – Тоҷикистон арзёбӣ созанд, ки дар ин замина арзишҳои таърихӣ ва миллӣ хифз хоҳанд шуд.

ФЕХРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ

**Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ҷоп шудаанд:**

[1–М]. Асомуддин, А. Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони Милали Муттаҳид дар таърихнигории ватанӣ / А. Асомиддин // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - № 8. – С. 75-80. ISSN 2074 – 1847.

[2–М]. Асомуддин, А. Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо дар таърихнигории ватанӣ / А. Асомиддин // Муаррих. – 2021. - №2 (26). – С. 114-120. ISSN 2709 – 7382.

[3–М]. Асомуддин, А. Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони ҳамкории Шанхай дар таърихнигории ватанӣ / А. Асомиддин // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2021. - №3 (92). – С. 286-289. ISSN 2219 – 5408.

[4–М]. Асомуддин, А. Раванди таҳаввулоти сиёсӣ дар охири солҳои 80-ум - ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигорӣ / А. Асомиддин // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. - №6 (92). – С. 286-289. ISSN 2219 – 5408.

[5–М]. Асомуддин, А. Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони хоричӣ / А. Асомиддин // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. - № 2 (94). – С. 75-80. ISSN 2074 – 1847.

[6–М]. Асомуддин, А. Масоили мубрами таърихи истиклоли давлатӣ дар осори Пешвои миллат / А. Ғафуров, А. Асомиддин // Муаррих. – 2024. - №1 (37). – С. 114-120. ISSN 2709 – 7382.

[7–М]. Асомуддин, А. Кинои тоҷик дар даврони истиклол / А. Асомиддин // Паёми фарҳанг. – 2023. - №4 (64). – С. 72-80.

Мақолаҳои дар дигар маҷмуаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва

маводҳои конференсиявӣ ба таърисида:

[8–М]. Асомуддин, А. Инъикоси масъалаҳои сулҳу ваҳдат дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ / А. Асомиддин // Маводи ҳамоиши илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои таъмини самаранокии ҳамбастагии илм ва истеҳсолот». - Душанбе. - 20-21 ноябри соли 2020. – С.21-27.

[9–М]. Асомуддин, А. Ҳаракату хизбҳои сиёсӣ ҳамчун омилҳои асосии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / А. Асомиддин // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2022. - №2(2). – С. 19-22.

[10–М]. Асомуддин, А. Инъикоси масоили истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар таърихнигории ватанӣ /А. Асомиддин // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Рушди устувори саноати миллӣ дар асоси амалигардонии “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”. – Душанбе, 24-25 апрели соли 2023. – С.194-197.

[11–М]. Асомуддин, А. Раванди гуфтушунид ва истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон аз нигоҳи муҳаққиқони хориҷӣ /А. Асомиддин // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Рушди устувори саноати миллӣ дар асоси амалигардонии “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”. – Душанбе, 24-25 апрели соли 2023. – С.191-194.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМЕНИ АХМАДИ ДОНИША**

УДК: 9 (575.3)

На правах рукописи

АСОМУДДИНИ АБДУЛМУМИН

**ИСТОРИОГРАФИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ И
ПРИМИРЕНИЯ ТАДЖИКОВ (1992-2000 гг.)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
исторических наук по специальности 6.1-История и археология
(6.1.1-Историография, источниковедение и методы исторических
исследований)

Душанбе – 2026

Диссертация подготовлена в отделе новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Научный руководитель: **Гафуров Абдулло Мутиллоевич**, кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ

Официальные оппоненты: **Зикриёва Малика Файзиевна** - доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа Таджикского национального университета;

Холмуродова Мехрафруз Буриевна - кандидат исторических наук, доцент, заведующая кафедрой истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки.

Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни**

Защита диссертации состоится 18 июня 2026 г. в 13⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-093 при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганды Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj).

Автореферат разослан “ _____ ” _____ 2026 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор философии (PhD)
по специальности история

Мирзоев Ш.Дж.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Историографический анализ литературы по вопросам гражданской войны (1992 – 1997 гг.) и процесса национального примирения таджиков для обеспечения дальнейшего развития страны имеет большое историческое и политическое значение. В этот страшный период истории таджикского народа страну охватил тяжелейший экономический, политический и культурный кризис, и основные важные отрасли экономики страны прекратили своего существования. В конце 1992 года народного хозяйства страны находилась в плохом состоянии. Возникла возможность отделения Ленинабадской области от республики. Руководство Горно-Бадахшанской автономной области предложило вопрос о преобразовании региона в автономную республику. В целом существовала опасность исчезновения Таджикистана как независимое и суверенное государство. К счастью, именно в этот ответственный период миротворческие силы, влиятельные международные организации, государства-гаранты региона и, в целом, здравый смысл смогли спасти страну от распада и вернуть к мирной жизни сотни тысяч растерянных и удрученных граждан.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон проанализировал политические процессы 90-х годов XX века, в одном из своих посланий Верховному Совету Таджикистана оценил ее следующим образом: «Навязанная извне гражданская война отбросила нашу страну на десятилетия назад и стоила народу Таджикистана многодневных и очень тяжелых затруднений и препятствий, чтобы преодолеть разрушения и ущерб тех лет. ... В течение почти десяти лет независимости все усилия и старания Правительства страны были направлены на восстановление конституционной власти и основ государственности, прежде всего правоохранительных органов и военных структур, возвращение на родину более одного миллиона беженцев, послевоенное восстановление, обеспечение мира, стабильности и национального единства». Фактически, последнее десятилетие XX века считается очень трудным и чувствительным периодом для едва ставшего независимым Таджикистана. В результате политического столкновения внутренних противоборствующих

сил и внешних факторов в стране началась гражданская война, которая привела к бегству группы населения страны в соседний Афганистан и другие зарубежные страны, главным образом в государства бывшего Советского Союза. Другая часть населения страны покинула постоянное место жительства, чтобы найти безопасное место внутри страны. Государство было охвачено тяжелым политическим, экономическим и социальным кризисом. В частности, ощущалась нехватка еды. Все сферы общественной жизни были парализованы, стране грозил распад” [36].

Переговоры противоборствующих сторон проходили тяжело и со многими трудностями, примирение и целостность страны были осуществлены за счет настойчивости и выдержанности миролюбивых сил. Следует отметить, что эти проблемы зачастую создавались искусственно и были направлены на создание препятствий миру таджиков. Поэтому историографический анализ существующей литературы по процессу изучения истории гражданской войны и установления мира и единства позволяет сделать правильные выводы по неясным и неопределенным вопросам кровавых событий в стране, определить объективные причины и трагические последствия гражданской войны, а также пути, методы и в целом механизм достижения мира и стабильности.

Следует отметить, что в процессе примирения враждующих сторон, прекращения гражданской войны и обеспечения мира и стабильности на ряду внутренних миротворческих сил, а также значительный вклад внесли внешних сил, включая ряд государств региона и влиятельные региональные и международные организации. В этой связи стоит упомянуть Организацию Объединенных Наций, Российскую Федерацию и бывшие советские республики Центральной Азии. Потому что расширение гражданской войны и нестабильность в Таджикистане были не в интересах этих стран. Однако, к сожалению, следует отметить, что существовали и страны, которые были заинтересованы в беспорядках в Таджикистане и всеми силами провоцировали обострение политической ситуации в стране. И с этой точки зрения глубокое изучение и всесторонний анализ политических событий последнего десятилетия XX века очень важны, проливают свет на многие

нерешенные вопросы истории гражданской войны и примирения таджиков. Поэтому исследование политических процессов 90-х годов XX века, нашедших отражение в научной литературе, мемуарах, публицистической и периодической печати, является актуальным и своевременным, имеет историческое, научное и практическое значение.

Кроме того, значимость исследуемой темы, на наш взгляд, составляют следующие моменты:

1. Историография истории гражданской войны и ее трагических последствий, а также переговоров между таджиками и установления мира и стабильности до настоящего времени не являлась предметом комплексного исследования.

2. Вопросы политического преобразования и предпосылки гражданской войны 1992-1997 годов в Таджикистане, отраженные в научной литературе, не подверглись историографическому анализу.

3. Уточнение уровня исследования гражданской войны и выявление ее неизученных аспектов.

4. Определение степени изученности переговорного процесса между таджиками и его уроков для дальнейшего развития таджикского общества.

5. Исследование вопросов применения уникального опыта метадажикского примирения в военных конфликтах стран мира.

6. Освещение актуальные вопросы политической истории 90-х годов XX века в трудах Глава государства.

7. Изучение отражения роли Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в изучении различных вопросов гражданской войны и метадажикского примирения в национальной историографии.

Степень исследования научной темы. К настоящему времени по данной теме еще не выполнено комплексного исследования. Однако, к счастью, как в отечественной, так и в зарубежной историографии написано множество фундаментальных и коллективных трудов, научных работ и статей, публицистических трудов, мемуаров и научных диссертаций, в которых исследованы различные вопросы политической истории независимого Таджикистана и на этой основе освещены разные аспекты гражданской войны и метадажикского примирения.

Опубликованные работы можно условно сгруппировать следующим образом: книги, монографии и научные статьи отечественных исследователей, работы зарубежных исследователей, диссертации и рефераты.

Основные проблемы политической истории периода независимости Республики Таджикистан нашли отражение в книгах, статьях, выступлениях и ежегодных посланиях Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли страны [36, 39; 38, 576], в которых освещаются различные вопросы истории 90-х годов XX века, в том числе падение и распад Советского Союза, этапы и процесс обретения государственной независимости, внутренние и внешние факторы возникновения гражданской войны, судьбоносная XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан, основные этапы гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.), основные периоды межтаджикских переговоров и установления мира и национального единства, создание и деятельность Комиссии по национальному примирению.

В коллективных трудах «Таърихи халки тоҷик» («История таджикского народа») [18, 688], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» («Очерки истории независимого Таджикистана») [35, 463], «Бунёди давлатдорӣ навин» («Основание новой государственности») [10, 416], «Таджикистан в огне» [51, 288] и работах многих отечественных исследователей, таких как Г.Х. Хайдарова [55, 508], И. Усмонова [53,160], А. Холикзода [57, 120]. Н.М. Назаршоева [30, 573], Р. Масова [25, 185-192;], Х. Пирумшоев [37, 112], Д. Назриева ва И. Сатторова [31, 737], Г. Гоибова [13, 906], Н.Б. Хотамова [59, 582], Р. Абулхаева [3, 38-46], Ш. Султонова [50, 500], Т. Назарова [29, 250], Х. Зарифи [17, 352], А. Шарифзода [60, 372], Ф. Абдурашитова [1, 148], В.М. Набиева [28, 26], А. Гафурова [67], Ш.С. Саъдиева [47, 28], А. Мамадазимова [23, 180], С. Кобиловой [22, 27] и др., нашли свое воплощение различные вопросы, связанные с историей гражданской войны, процессом переговоров и установлением мира и стабильности, которые считаются ценным источником для проведения историографических исследований. Кроме того, к этой группе можно отнести труды отечественных исследователей,

непосредственно посвященных историографии гражданской войны и примирения таджиков. В частности, историографии гражданской войны посвящена статья исследователя М. Равшанзод [65, 26]. Однако, к сожалению, автор ограничился анализом ряда мемуаров и учебников и, на наш взгляд, основные вопросы, связанные с гражданской войной в Таджикистане (1992-1997 гг.), такие как предпосылки, внутренние и внешние факторы возникновения гражданской войны, дата ее начала, периодизация и последствия гражданской войны им исследованы и освещены недостаточно.

Исследователь Дж. Мирзоев в своей монографии дал комплексный историографический анализ трудов отечественных и зарубежных исследователей, отразивших политическую историю независимого Таджикистана, а также затронул процесс межтаджикских переговоров, установления мира и деятельности Комиссии по национальному примирению [27, 228]. Однако в связи с тем, что его исследование не фокусируется конкретно на гражданской войне и примирении таджиков, а комплексно рассматривает историографию политической истории независимого Таджикистана, некоторые вопросы, связанные с гражданской войной и примирении таджиков, в том числе изучение вопросов экономической блокады Кулябской области, обзор освещения гражданской войны и установления мира и единства зарубежными исследователями, исследование роли международных и региональных организаций в окончании войны и т.д. остались вне поля зрения исследователя.

В эту группу также можно включить мемуары и публицистические произведения. Целью написания подобных работ является лишь отражение увиденных и услышанных событий, причем авторы не исследовали до конца предысторию, факторы, причины, результаты и значение событий. Несмотря на недостатки, эти работы имеют научное значение и считаются важным источником в отражении политической истории первых лет независимого Таджикистана. К этой группе относятся воспоминания А. Сохибназарова [49, 330], С. Кенджаева [20, 496; 21, 496], Н. Дустова [16, 336], Б. Каримова [19, 220], Х. Насриддинова [32, 304], М. Амиршо [6, 304], С.А. Нури [34, 360] и т.п. Авторы этих трактатов во многом отходят от исторической правды и в основном занимаются восхвалением деятельности

своих партий и организаций и очернением политических оппонентов.

Другая группа трудов включает работы зарубежных исследователей, отразивших различные аспекты истории таджикской гражданской войны и примирения. Эти работы, на наш взгляд, можно разделить на две части – работы исследователей стран-участниц СНГ и труды исследователей и аналитиков из дальнего зарубежья.

Следует отметить, что в отражение истории гражданской войны в Таджикистане исследователи из Российской Федерации и стран СНГ в целом вносят заметный вклад. Так, в исследованиях В. И. Бушкова, Д.В. Микульского [12, 160], С. В. Махониной [26, 168], Б. В. Белова [8, 434], А. Гушера [14, 6-13], М. Хрусталева [58, 74], Н. В. Солоника [48, 25-41], В. Носова [33, 76], Р. Бобохонова [9, 55-62], отражена политическая история первых лет независимого Таджикистана, основания и причины начала гражданской войны, ход войны и ее ужасные последствия, а также возникновение и становление политической системы независимого Таджикистана. Поэтому собранные ими материалы необходимо исследовать и рецензировать методом сравнения со сведениями отечественных исследователей.

Стоит отметить, что в исследовании политических событий 90-х годов XX века также принимали участие исследователи и аналитики из дальнего зарубежья, которые воплотили в своих работах и статьях различные аспекты политической истории, в том числе гражданской войны. В эту группу можно включить статьи Ширин Акинер [5, 18-27], Оливье Руа [44, 27-30], Елены Ригачи Хей [56, 48-55] и др.

Другая группа трудов включает кандидатские и докторские диссертации отечественных и зарубежных исследователей, таких как И.Р. Абдуллоев, Р. Бободжонова, А.А. Муродов, М. Ганджакова, Д. Урунова, Г.Р. Мирзоев, М. Равшанзод, У.А. Бободжонова, Р.Х. Мирзоев, Дж.А. Мирзоев, В.В. Дронов, И.Х. Афандихонов, А.В. Архангельский, в которых освещены различные вопросы, связанные с историей гражданской войны, процессом переговоров и установлением мира и стабильности.

Связь работы с программами (проектами) и научной тематикой. Диссертационное исследование выполнено в рамках научно-исследовательского проекта отдела новейшей истории

Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ на тему «История таджикского народа. Таджикистан в период государственной независимости (1991-2010 годы)», рассчитанного на 2026–2030 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель и задачи диссертационного исследования. Основная цель диссертации - комплексный историографический анализ политических событий 90-х годов XX века в период 1991-2021 гг.

Цель диссертационного исследования требует решения следующих задач:

– историографический анализ научных трудов и статей, посвященных истории гражданской войны и таджикского примирения;

– уточнение уровня освещения предпосылок и причин начала возникновения политических событий 90-х годов XX века, в том числе гражданской войны в Таджикистане в 1992-1997 годах в трудах исследователей, их историографический анализ и научная оценка;

– определение степени освещения судьбоносной XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и ее исторического значения в плане укрепления институтов национальной государственности таджиков в трудах и статьях историков, политиков и ученых;

– анализ и рассмотрение вопросов освещения периодизации гражданской войны 1992-1997 годов в Таджикистане;

– определение степени отражения результатов межтаджикских переговоров и пропаганды опыта мира в отечественной и зарубежной историографии и их историографический анализ;

– анализ процесса урегулирования конфликта между таджиками и механизм достижения мира и стабильности;

– определение степени отражения деятельности Комиссии по национальному примирению и путей достижения полного перемирия.

Объектом диссертационного исследования являются труды отечественных и зарубежных исследователей, книги, монографии, диссертации, статьи и сборники, посвященные

истории гражданской войны и мира в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв.

Предметом исследования является определение степени изученности истории гражданской войны и примирения таджиков в научной, научно-публицистической литературе и мемуарах отечественных и зарубежных исследователей.

Этап, место и период исследования. Диссертационное исследование проводилось в несколько этапов:

-первый этап (2020–2021гг.) – на данном этапе соискатель был зачислен в качестве соискателя отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. На основании решения Учёного совета Института была утверждена тема диссертационного исследования — «Историография гражданской войны и примирения таджиков (1992–2000гг.)». Одновременно проводились изучение литературы и сбор источников и материалов, относящиеся к теме исследования;

-второй этап (2022–2023гг.) – на данном этапе осуществлялась непосредственная подготовка диссертационной работы. Параллельно были подготовлены и опубликованы статьи в научных журналах и сборниках конференций, а также представлены доклады на научных конференциях;

-третий этап (2023–2024гг.) – на данном этапе диссертационное исследование было полностью завершено и представлено к защите.

Теоретико-методологическая основа исследования. В диссертации в качестве методологической основы исследования использован комплекс методов, среди которых основную позицию занимают исторические методы, такие как научные, сравнительно-исторические, проблемно-хронологические, а также методы социально-исторического анализа.

На основе сравнительно-исторического метода проведено исследование трудов исследователей эпохи независимости в сравнении с историческими трудами и историографическими исследованиями других исторических периодов, в том числе

советской эпохи, с характерными чертами и методами исследования, стилем выражения и т. д. Методом решения проблем были определены области исследования данных вопросов, исследованы сменяющие друг друга политические процессы, составившие политическую историю независимого Таджикистана.

Научная новизна исследования. Впервые роль XVI-й судьбоносной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и ее историческое значение для укрепления элементов таджикской национальной государственности были изложены в научной и комплексной форме, и на основе работ и статей историков, политиков и специалистов отрасли этот угрожающий процесс подвергся глубокому научному анализу. Кроме того, в полной мере были проанализированы работы ученых по проблеме предпосылок периодизации гражданской войны в Таджикистане. Результаты межтаджикских переговоров были научно рассмотрены и определены результаты мирного опыта в освещении отечественной и зарубежной историографии. В то же время, процесс урегулирования конфликта между таджиками и пути достижения мира и стабильности были проанализированы с историографической точки зрения, было определено место Комиссии по национальному примирению в процессе достижения полного мира в стране.

Научные положения, выносимые на защиту:

1. С учетом обзора историографической литературы этого периода можно сказать, что вопрос политических преобразований и факторов возникновения гражданской войны 1992-1997 годов всегда был в центре внимания экспертов, в которых широко и глубоко рассматривались вопросы реконструкции таджикского общества, распада Советского Союза, политических преобразований, образования новых партий и организаций, политические противоборства между различными силами.

2. Научное исследование и обобщение широкомасштабных работ и статей вооруженного конфликта 1992-1997 годов в Таджикистане и его ужасающих последствий, несомненно, является сложным событием конца XX века, привлечшим внимание десятков отечественных и зарубежных исследователей и историков. К сожалению, многие работы, связанные с

гражданской войной в Таджикистане носят скорее мемуарный характер, основанные на материалах прессы времен гражданской войны, анализ и рассмотрение вопросов были поверхностными и односторонними.

3. В таджикской историографии проблема периодизации гражданской войны всегда считалась одной из важнейших и актуальных тем и в должной мере воплощалась в научных трудах отечественных и зарубежных исследователей. Однако, принимая во внимание основные факторы этого политического процесса, можно сказать, что в данном вопросе все еще много актуальных проблем, требующих исследования. В то же время, достижение мира среди противоборствующих сторон и меры по достижению примирения в странах мира являются актуальными, а опыт таджикского миротворчества не имеет аналогов в современной эпохе, сегодня миротворческая инициатива нашего Лидера нации используется во многих странах, а авторитет таджиков на мировом уровне повышается.

4. Роль Комиссии по национальному примирению в истории Таджикистана ценится как ключевой этап на пути восстановления мира и спокойствия и укрепления взаимопонимания между гражданами. В условиях обострения внутренних конфликтов, столкновения страны с острым политическим кризисом и безопасностью, необходимость возобновления диалога и сотрудничества между воюющими сторонами ощущалась более чем когда-либо. Именно эта ситуация побудила политическое руководство страны вместо продолжения вооруженного противостояния пойти по дипломатическому пути и решить проблему путем переговоров. В результате длительных диалогов и постоянных усилий было подписано мирное соглашение между таджиками, и начался новый и многообещающий этап в истории страны. С созданием Комиссии по национальному примирению, в которую вошли представители обеих сторон, на практике началось процесс достижения мира. Это учреждение, выполняя постановления и положения пунктов соглашения, сыграло решающую роль в достижении полного мира. Комиссия служила мостом между сторонами, постоянными усилиями которых закладывалась основа для дальнейшего политического и социального развития страны.

Теоретическая значимость исследования. Диссертация имеет научно-теоретическое и практическое значение, а полученные результаты могут оказать реальную помощь в научно-исследовательской работе исследователей и историков по освещению политической истории страны в эпоху независимости. Основное содержание, выводы и документальные материалы диссертации могут быть широко использованы при составлении коллективных трудов по политической истории независимого Таджикистана (1991-2021 гг.), а также при чтении лекций и спецкурсов по дисциплинам «История таджикского народа», «Политическая история независимого Таджикистана», «Историография политической истории независимого Таджикистана». Практическая значимость диссертации также состоит в возможном использовании полученных результатов исследования в научно-исследовательских учреждениях, гуманитарных кафедрах вузов.

Материалы, представленные в диссертации, дают возможность реального понимания важнейших вопросов политической жизни страны в эпоху независимости. Выводы и рекомендации диссертации полезны при работе над многими, требующими решения, проблемами современного Таджикистана.

Степень достоверности результатов исследования обеспечивается точностью данных, адекватностью объема материалов исследования, обработкой результатов исследования и объемом публикаций, анализом, рецензированием, научно-практическим сравнением, а также историографическим анализом существующих материалов. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретических и практических исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема исследования соответствует паспорту специальности 6.1.5 -Историография, источниковедение и методы исторического исследования (исторические науки).

Личный вклад соискателя ученой степени проявляется в научной обработке и историческом анализе новых материалов и многих научных работ, написанных отечественными и зарубежными исследователями по истории гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.), межтаджикскому переговорному

процессу и деятельности Комиссии по национальному примирению, в научном исследовании предпосылок, причин и последствий гражданской войны 1992-1997 годов в Таджикистане и периодизации этого политического события.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Результаты исследования заслушивались на международных и республиканских научно-практических конференциях и других научно-популярных собраниях.

Диссертация была рассмотрена на заседании отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (протокол № 10 от 26 октября 2023 года) и представлена на защиту.

Публикации по теме диссертации. Основные положения диссертации нашли отражение в ряде публикаций автора, в том числе: в 6-ти научных статьях, опубликованных в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и в 4-х статьях, опубликованных в другие издания.

Структура и объем диссертации. Диссертация составлена на 203 страницах компьютерного текста и состоит из введения, трёх глав, семь параграфов, заключения, рекомендаций и списка источников и использованной литературы (345 наименований).

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновывается актуальность темы исследования и определяется степень изученности темы. Кроме того, определяются цель и задачи исследования, научная новизна, объект и предмет исследования, источники, теоретическая и практическая значимость, методологические и теоретические основы диссертации, основные положения, предлагаемые к защите, обоснованы и определены хронологические рамки исследования, подтверждения результатов и структура диссертации.

Первая глава диссертации называется «**Процесс трансформации и развитие политической и социальной борьбы в Таджикистане (конец 80-х – начало 90-х годов XX века)**» и состоит из двух параграфов. В первом параграфе - «**Ход процесс политической эволюции в конце 80-х – начале 90-х годов XX века в Таджикистане**» подчеркивается, что во времена

«перестройки» национальные движения, плюрализм, гласность и стремление к независимости на всей территории Советского Союза привели к возникновению свободной прессы, которая укрепилась при помощи и поддержке капиталистов и в сравнении с центральной партийной прессой и другими официальными изданиями приобрела особую репутацию.

В работе опирается на исследование исследователя Дж. Мирзоева отмечает, что процесс становления бесчисленного множества партий и организаций, их цели и задачи, роль и положение политических партий в жизни общества, многопартийной организации в условиях Таджикистана, характер и особенности межпартийной конкуренции и их борьбы за власть получил весьма глубокое отражение со стороны многих исследователей, в том числе Х. Пирумшоева [37, 112], Д. Назриева и И. Сатторова [31, 737], И. Усмонова [53, 178], А. Холикзода [57,120], Г. Гоибова [13, 906], Н.Б. Хотамова [59, 582], В. Набиева [28, 328], НА. Достиева [15], Ш.М. Султонова [50, 536-569], а также в фундаментальных трудах «История таджикского народа» [18, 438-488], «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» («Очерки истории независимого Таджикистана») [35, 463] и «Бунёди давлатдорӣ навин» («Основание новой государственности»)). [27, 228]

Согласно этим источникам, первой партией, которая была организована в 90-е годы XX в., была Демократическая партия Таджикистана. Вышеупомянутые исследователи определили дату создания демократической партии 10 августа 1990 года. Председателем Демократической партии Таджикистана был избран научный сотрудник отдела философии АН РТ Шодмон Юсуф. Демократическая партия Таджикистана была зарегистрирована Министерством юстиции Советской Социалистической Республики Таджикистан 21 июня 1991 года. Однако, к сожалению, эта партия приняла активное участие в политических событиях начала 90-х годов XX века, вызвав нестабильность политической ситуации в республике. Поэтому решением Верховного суда Республики Таджикистан от 21 июня 1993 года деятельность Демократической партии Таджикистана была прекращена. Политические движения страны были разбросаны по всем уголкам страны. В политической жизни

независимого Таджикистана были созданы условия для укрепления основ независимости.

Во втором подразделе первой главы, которая называется **«Основные предпосылки гражданской войны и их отражение в отечественной и зарубежной историографии»** В настоящем подразделе автор проводит научное обсуждение основ возникновения политической борьбы таджикского народа на первом этапе (1918–1923 гг.) и на втором этапе (1990-е гг.) и на основе достоверных свидетельств и документов доказывает, что гражданская война 1992–1997 гг. была выражением идеологии карьеристской группы и никак не могла быть выражением чаяний таджикского народа. Наиболее активным движением в этой гражданской войне была, главным образом, Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ).

Партия исламского возрождения перешла от тайной деятельности к открытой в начале 1990-х годов. Хотя эта партия была зарегистрирована позже, ее основатели утверждали, что она действует с 1987 года как таджикское отделение Всесоюзной партии возрождения. Таким образом, за короткий период времени, к 1991 году, деятельность политического ислама стала очень активной, и для развития и в целях увеличения числа его последователей из Саудовской Аравии в Таджикистан было отправлено более 100 тысяч экземпляров книги «Коран». Эти книги были проданы населению казиятом Таджикистана, а деньги пошли на строительство мечетей и медресе.

Таким образом, на почве политики «перестройки» Горбачева, начатым в апреле 1985 года, возникли национальные движения, плюрализм, гласность, независимость и свободная пресса, что не могли не оказать влияния на политическую ситуацию в Таджикистане. В результате этих политических событий в Таджикистане возникли такие партии и организации, как «Растохез», «Партия исламского возрождения», «Демократическая партия Таджикистана», различные местные организации под названием «Лаъли Бадахшан», «Хамдилон», «Мехри Хатлон», «Хисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшан» и другие, которые стали причиной политической нестабильности в стране. Партии и организации считали состояние общественного кризиса в республике провалом ЦК и руководителей правительства и под любым предлогом с целью

завоевания власти оказывали давление на ЦК и руководство республики. , что заложило основу для возникновения их оппозиционных сил в будущем.

Вторая глава диссертации называется **«Отражение гражданской войны в отечественной и зарубежной историографии»** и состоит из двух параграфов.

Первый подраздел второй главы диссертации, озаглавленный **«Отражение гражданской войны (1992-1997 гг.) в отечественной историографии»**, посвящен вопросам политического преобразования, влияния общественных партий и организаций на политическую ситуацию в стране, распада Советского Союза и обретения независимости Таджикистана 9 сентября 1991 года, которое является началом нового исторического этапа - становлению национальной государственности, а также гражданской войны, ее этапам и трагическим последствиям. Следует отметить, что именно в начале этого периода процессы демократизации охватили общество и возродились национальные идейно-культурные ценности. Период независимости начался с политического сопротивления и постепенно перерос в вооруженное сопротивление.

Следует отметить, что политические события начала 90-х годов, гражданская война, ее этапы и трагические последствия нашли отражение в трудах многих исследователей и ученых данной области. Однако, по мнению исследователя Дж. Мирзоева “первые годы независимости, гражданская война (1992-1997 гг.), ее причины, ход и последствия глубоко и ясно отражены в докладах, выступлениях и ежегодных посланиях Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона” [40, 512], что мы также согласны с исследователем.

Другими фундаментальными книгами, в которых ярко отражены вопросы, связанные с гражданской войной, являются шестой том «Истории таджикского народа» и «Очерки истории независимого Таджикистана». Следует отметить, что эти работы считаются важными источниками для изучения эпохи независимости страны, в том числе политических событий 90-х годов XX века. В них была дана реальная оценка некоторым спорным вопросам истории гражданской войны, таким как начало гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.), ее

основные этапы и последствия, которые оценивались исследователями по-разному. Например, события, произошедшие 5 мая 1992 года на территории поселка Оли Совет Ленинского района и перед зданием Верховного Совета Республики Таджикистан, авторы этих работ считают началом гражданской войны. [35, 444]

Стоит отметить, что события первых лет независимости, создание общественных партий и организаций, политические демонстрации, гражданская война в независимом Таджикистане также нашли отражение в произведениях очевидцев событий. К этой группе материалов относятся воспоминания А. Сохибназарова [49, 330], С. Кенджаева [20, 496], Н. Дустова [16, 336], Б. Каримова [19, 192], Х. Насриддинова [32, 304], М. Амиршо [6, 304], С.А. Нури [34, 360] и др.

Автор диссертации отмечает, что, помимо упомянутых мемуаров, появились книги, монографии и статьи, имеющие подлинно научный аспект, в которых глубоко и ясно отражены предпосылки, причины, ход гражданской войны и примирения таджиков. Например, в монографии Г. Хайдарова и М. Иномова под названием "Таджикистан: трагедия и боль народа"[55, 508] "отражено положение молодой и независимой Республики Таджикистан, народ которой против своей воли подвергся навязанной гражданской войне. Авторы попытались вовремя проанализировать события и раскрыть правду об этой трагедии, ее причины, движущие силы и главных виновников. В монографии описаны главные виновники трагедии таджиков, показаны их настоящие лица на основе глубоко изученных документов".

Следует отметить, что по мнению исследователя Дж. Мирзоева "подавляющее большинство исследователей новейшей истории таджиков, в том числе Г.Х. Хайдаров, И. Усмонов, Р. Абулхаев, Г. Гоибов, А. Гафуров и другие в выяснении причин гражданской войны (1992-1997) в Таджикистане выделили два фактора: внутренний и внешний". [27, 228] По их мнению, внутренним фактором начала гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.) было обострение социально-экономических и демографических проблем, в первую очередь рост населения в условиях малоземелья, приоритет выращивания хлопка, неравномерное

развитие регионов, реализация неправильной кадровой политики, которая игнорировала интересы представителей некоторых регионов и привела к развитию нежелательного явления регионализма. Одним из главных внешних факторов начала гражданской войны эти исследователи считают проблему Афганистана. [13, 906]

Таким образом, рассмотрение и анализ существующей литературы позволяет прийти к выводу, что в отечественной историографии проведено немало исследований по различным вопросам гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.). Несмотря на это, различные аспекты этого военно-политического события до сих пор глубоко не изучены.

В втором подразделе второй главы - **«Гражданская война Таджикистана (1992-1997 гг.) в исследованиях зарубежных исследователей»** подчеркивается, что при отражении политической истории независимого Таджикистана, наряду с отечественными исследователями значительный вклад вносят зарубежные исследователи и специалисты, которые в своих трудах отразили различные аспекты истории гражданской войны и примирения таджиков. Эти работы, на наш взгляд, можно разделить на две части – исследования исследователей стран-членов СНГ и исследования исследователей и аналитиков из дальнего зарубежья.

Следует отметить, что исследователи СНГ, в том числе российские историки, вносят явный вклад в отражение политической истории независимого Таджикистана. Например, исследование В. И. Бушкова и Д.В. Микульского, А. Гушер, М. Хрусталева, Н. В. Солоника, Р. Бобохонова, В.В. Дронова и В. Носова, в которых отражены возникновение и становление политической системы независимого Таджикистана, очень важны и ценны для изучения этих вопросов. Поэтому собранные ими материалы необходимо исследовать и рецензировать методом сравнения с данными отечественных исследователей.

В диссертации отмечается, что в монографиях русских историков В.И. Бушкова и Д.В. Микульского «Анатомия гражданской войны в Таджикистане» и «Таджикская революция и гражданская война (1989-1994 гг.)» [12, 160] больше внимания уделено этническим и социальным аспектам политических событий Таджикистана начала 90-х годов XX века. На почве

гражданской войны решалась борьба классово-региональных интересов, принимавшая различные формы. Учитывая этот момент, исследователь политических событий начала 90-х годов XX века И.Р. Абдуллоев пришел к выводу, что большинство российских ученых оценивают аспекты политического подхода скорее с точки зрения этнического конфликта и региональной борьбы, а борьбе новых и прогрессивных взглядов со старыми убеждениями они уделяли мало внимания. [61, 179]

Таким образом, обзор источников, связанных с темой, позволяет прийти к выводу, что исследователи и эксперты стран региона и стран-участниц СНГ проявили большой интерес к вопросу политических процессов в Центральной Азии, в том числе гражданской войне, и можно полагать, что они в будущем также будут следить за этой проблематикой и всесторонне анализировать политические процессы в Центральной Азии, а также рассматривать перспективы этих процессов.

Следует отметить, что политические события 90-х годов XX века также изучались и обсуждались исследователями и аналитиками из дальнего зарубежья. Сочинения иностранных исследователей описано в общих чертах таджикским ученым Н.Т. Рахимовым в брошюре под названием «Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы». По его словам, многие исследователи в университетах и научных центрах США, такие как Дарья Фейн, Ричард Фрай, Джон Шоберляйн-Энгель, Борис Румер, Марта Б. Олкотт, Иден Неби и другие проводили исследования по вопросам истории, культуры, политики и экономики стран Центральной Азии, особенно Таджикистана. Также немало произведений, отражающих гражданскую войну 1992-1997 годов.

В этой связи следует упомянуть десятый номер журнала «Аккорд», вышедший в свет в 2001 году. Данный номер журнала составлен из сборника статей зарубежных и отечественных исследователей и специалистов, в том числе Кэтрин Барнс, Ширин Акинер, Оливе Руа, Камолуддина Абдуллоева, Саодат Олимовой, Музаффера Олимова, Абдунаби Сатторзода, которые освещали различные аспекты гражданской войны. По мнению авторов вступительной статьи журнала Кэтрин Барнс и Камолуддина Абдуллоева [46, 8-16], данный номер Аккорд

рассматривает политическую ситуацию 90-х годов Таджикистана на основе существующих документов и определяет позицию основных сторон конфликта.

Следует отметить, что в четыре статьи номера, в том числе статьи И. Асадуллоева [8, 92], А. Сатторзода [55,34-36], Ш. Акбарзада [4,37-39] исследуются основные политические силы, занимавшие доминирующее положение в общественной жизни Таджикистана в 90-е годы XX века.

Третья глава диссертации, озаглавленная **«Воплощение проблем мира и единства и деятельности Комиссии по национальному примирению в исследованиях отечественных и зарубежных исследователей»**, посвящена вопросам мира, стабильности и деятельности Комиссии по национальному примирению и также состоит из трех параграфов. В первом параграфе - **«Отражение вопросов мира и единства таджиков в отечественной и зарубежной историографии»** подчеркивается, что переговорный процесс между таджиками в 1994-1997 годах считается одним из наиболее важных и актуальных вопросов национальной историографии и находится в центре внимания исследователей и специалистов данной области.

Мировой опыт доказывает, что единственный путь разрешения всех видов политических конфликтов, войн и вооруженного сопротивления — это диалог, переговоры между противоборствующими сторонами. Следует отметить, что необходимость переговоров по вооруженному сопротивлению среди таджиков возникла ещё в начале гражданской войны. Но, к сожалению, такая возможность представилась таджикам лишь на третий год войны. Первый раунд переговоров между таджиками при посредничестве специального представителя Генерального секретаря ООН Рамиро Пиреса Бальона и министра иностранных дел Российской Федерации А. Козырева состоялся в Москве с 5 по 19 апреля 1994 года. Первый раунд переговоров между таджиками, прошедший в крайне сложных условиях, создал благоприятную основу для последующих раундов. Всего было проведено 8 раундов переговоров между таджиками и несколько встреч на высшем уровне – между Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоновым и лидером оппозиционной коалиции С.А. Нури. Следует подчеркнуть, что переговоры между таджиками, проходившие в

1994-1997 годах, в основном были инициированы Правительством Республики Таджикистан, и в частности, благодаря постоянным усилиям и стараниям Главы государства таджиков, и при посредничестве влиятельных международных организаций, включая ООН и государства-гаранты. регион - Россия, Казахстан, Узбекистан, Киргизия, Туркменистан, Иран, Афганистан и Пакистан. Отрадно, что эти переговоры завершились подписанием 27 июня 1997 года в Москве Общего соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане.

В диссертации отмечается, что вопросы установления мира и единства таджиков и различные ее тематике очень тщательно анализируются и освещаются в трудах, выступлениях и Посланиях Президента страны Эмомали Рахмона [42, 40]. Именно Глава государства таджиков был главным инициатором реализации Концепции национального согласия в Таджикистане и направил всю свою энергию, изобретательность и терпение на установление полного мира в Таджикистане.

Следует отметить, что наряду с Президентом страны и другие ученые, в том числе историки, политологи и юристы внесли свой вклад в отражение процесса межтаджикских переговоров по установлению мира и национального согласия в республике и совершили много исследований. В этом направлении особенно нужно отметить произведения Р. Масова [24, 224-250], А. Достиева [15, 204], И. Усмонова [53], Е. Белова [8, 434], С. Махониной [26, 168], В. Бушкова, Д. Микульского [12, 310], Р. Абулхаева [2, 47-110], С. Саъдиев [47, 28] и других, в которых отражены важные моменты межтаджикского переговорного процесса и установления мира и единства.

Автор диссертации отмечает, что переговорный процесс между таджиками подробно описан в ряде исследований, в том числе «Путь мира (Документы межтаджикских переговоров)» [43, 236], произведениях И. Усмонова, М. Тоштемирова и З. Саидова. «Путь мира» носит историографический и источниковедческий характер и содержит важные документы о процессе межтаджикских переговоров. Исследования И. Усмонова, М. Тоштемирова и З. Саидова в основном посвящен межтаджикскому конфликту, переговорному процессу,

установлению мира и национального согласия, а также роли ООН и стран СНГ в достижении мира и согласия.

Вопросы, связанные с межтаджикскими переговорами, установлением мира и национального согласия, деятельностью Комиссии по национальному примирению, также отражены в исследованиях Н.Салимова [45, 135], М.Тоштемирова ва З. Саидова [52, 79], С.Фаттоева [54, 127]. Эти исследователи глубоко проанализировали политические события 90-х годов XX века в Таджикистане и показали вклад наиболее влиятельных организаций мира – ООН, ОБСЕ и государств-гарантов региона - Россия, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменистан, Иран, Афганистан и Пакистан в урегулировании межтаджикского конфликта.

Таким образом, процесс межтаджикских переговоров, его основные этапы, встречи на высоком уровне и, наконец, достижение мира и национального согласия в Таджикистане, а также реализация условия Общего соглашения об установлении мира и национального согласия, которое считается последним этапом достижения полного мира является уникальным примером сотрудничества враждующих сторон в современном мире. Следует отметить, что подобный механизм достижения мира и примирения в гражданских военных конфликтах встречается редко в мировом опыте. В связи с этим данный процесс стал объектом исследования историков, политологов, юристов, отечественных и зарубежных специалистов, и этот опыт широко используется в гражданских конфликтах в большинстве стран мира.

Во втором подразделе третьей главы – **«Деятельность Комиссии по национальному примирению и её исследование в отечественной и зарубежной историографии»** рассматривается уровень отражения деятельности Комиссии по национальному примирению в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Обсуждая эти вопросы, опираясь на исследование М. Холмуродовой отмечается, что “невозможно представить процесс урегулирования межтаджикского политического конфликта и национального примирения конфликтующих сторон без деятельности оперативных комиссий по национальному примирению. Дело в том, что с первых дней переговоров противоборствующие стороны сосредоточились на

решении проблем в стране в рамках совместных комиссий. Создание совместных комиссий позволило в равной степени включить в их состав противоборствующие стороны, беспристрастно и с учетом взаимных интересов рассматривать существующие вопросы и находить более эффективные пути их решения”.

Вопросы, связанные с деятельностью Комиссии по национальному примирению, необходимостью его создания, исторической миссии этой организации, действующие подгруппы и их задачи глубоко и всесторонне исследованы и анализированы в многих научных литературах, прежде всего, в шестом томе «История таджикского народа» [18, 438-488] и «Очерки истории независимого Таджикистана» [35, 463], а также отдельные монографии и научные диссертации специалистов данной области.

В диссертации отмечается, что исследователи и специалисты данной области, несомненно, проявили большой интерес к деятельности Комиссии по национальному примирению, ее структуре, подгруппам, задачам и исторической миссии и отразили различные аспекты этих вопросов. Несмотря на это, все еще существуют серьезные проблемы, требующие решения при освещении деятельности КНП. По нашему мнению, одним из таких вопросов, требующих решения, является тот факт, что многие документы из архива Комиссии по национальному примирению до сих пор не вошли в научный оборот.

Так, непрерывными стараниями и поддержкой Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента страны уважаемого Эмомали Рахмона и руководителя таджикской оппозиции А. Нури были организованы совместные комиссии по делам беженцев, вынужденных переселенцев и были другие оперативные комиссии по национальному примирению. Эти комиссии осознали необходимость создания таких рабочих групп и смогли обеспечить процесс обеспечения национального примирения.

В третьем подразделе третьей главы – **«Государственная независимость, гражданская война и установление мира и единства таджиков в трудах Лидера нации»** рассмотрены вопросы отражения политической истории последнего десятилетия XX века, конец однопартийной системы и введение

многopартийности, достижение государственной независимости, массовые митинги и начало гражданской войны, межтаджикские переговоры и достижения мира и стабильности в трудах Президента Республики Таджикистан. В ходе обсуждения данных вопросов исследователь отмечает, что научное отражение чувствительных и судьбоносных моментов истории таджиков нашло яркое воплощение в трудах Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Историческая ценность произведений Лидера нации важна, прежде всего, с той точки зрения, что в них отражены в зеркале истории различные аспекты национального самосознания, национальной гордости, патриотизма и возрождения исторической памяти таджиков. Еще одним моментом, повышающим их научную ценность, является реальное отражение политических событий конца XX века, навязанной гражданской войны, таджикского мирного процесса и спасения Родины и нации от распада.

Стоит отметить, что особенно бурная и трагическая история 90-х годов XX века, включая политические события, создание общественных партий и организаций, достижение государственной независимости, начало гражданской войны, переговоры между таджиками и создание мира и единства находятся в центре внимания Главы государства, исследованы и отражены в его произведениях и выступлениях.

Вопросы, связанные с реализацией политики восстановления в Таджикистане и созданием в ее свете общественных партий и организаций, проявлением национальной свободы и национализма, наконец, распадом Советского Союза и достижением независимости, “ярко отражены, прежде всего, в докладах, выступлениях и выдающихся произведениях Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона”. [41, 512; 27, 228]

В этом подразделе анализируются работы Лидера нации «Таджикистан: десять лет независимости, национального единства и созидания» и «Горизонты независимости», в которых обсуждаются политический кризис начала 1990-х годов, причины и последствия гражданской войны, а также трудности достижения национального единства.

По мнению Главы государства, «Независимость – это очень дорогое и сладкое благо, равное душе. За нее борется каждый народ и каждое государство, потому что независимость – это гордость, мир и спокойствие, добрые мечты и гордо поднятая голова каждого гражданина». [40, 512]

После анализа существующих литератур и опираясь на исследования исследователей – Дж. Мирзоева и М. Равшанзод отмечается, что “в отражении первых лет эпохи независимости, гражданской войны (1992-1997 гг.), ее причин, хода и страшных последствий, важным и очень ценным источником являются прежде всего, доклады, выступления и выдающиеся произведения Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона”. По нашему мнению, 31 декабря 1992 года Глава государства в своем выступлении так выразил сложную политическую, экономическую и социальную ситуацию, охватившую нашу родину: «Провокационные силы под, казалось бы, демократическими лозунгами, совершили авантюру, которая привела нашу маленькую Родину к пропасти разрушения. Не исключался риск расчленения и уничтожения нашего народа. Не только регионы, но и районы, села искали пути отделения друг от друга. Были созданы различные местные организации под названием «Лаъли Бадахшон», «Хамдилон», «Мехри Хатлон», «Хисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» и др., которые, несмотря на свои благие намерения, не способствовали целостности нашей дорогой Родины». [40, 702]

Общее соглашение об установлении мира и национального согласия считается чрезвычайно важным и судьбоносным документом для таджикского народа, что об этом свидетельствует анализ переговорного процесса конфликтующих сторон и деятельности Комиссии по национальному примирению, а также мир и стабильность, постепенно охватывающие страну после подписании данной соглашений. Следует подчеркнуть, что подписание этого судьбоносного документа спасло нацию от распада, а государство от бездны разрушения. Более того, в процессе достижения национального примирения древний, благородный и цивилизованный народ Таджикистана осознал, что вооруженное сопротивление, охватившее их общество,

является навязанной войной, оно не в их интересах и ничего, кроме разрушений и разорение, несчастье и невежество не принесет. Этот момент очень ярко отражен в поздравительном послании Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в день празднование третьей годовщины подписания Соглашения о установление мира и национального согласия: «Главный фактор достижения мира в Таджикистане исходит из натуры и души таджикского народа, от этого зависят творческое мышление и нестигаемая воля, благородная натура и извечное дружелюбие этого народа. От начала и до конца конфликта в сердце каждого патриотичного и бдительного таджикского человека была только одна мечта: мир и согласие, а значит, объединение нации и освобождение национального государства от распада и неминуемого поражения. Это то, что мы говорим с гордостью и честью: хотя враги нации разожгли пожар войны в нашей стране, достойный, благородный, патриотичный и миролюбивый таджикский народ смог за короткий период потушить пламя войны. время, чтобы спасти Родину от бездны разрушения, вернуть скитающихся беженцев и сосредоточиться на развитии страны".

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

Таким образом, анализ и обзор источников, исследований отечественных и зарубежных исследователей, а также материалов периодической печати, касающихся гражданской войны 1992-1997 годов и этапов достижения мира и стабильности, позволяют прийти к следующим выводам:

На почве политики «перестройки» Горбачева, начатым в апреле 1985 года, возникли национальные движений, плюрализм, гласность, независимость и свободная пресса, что не могли не оказать влияния на политическую ситуацию в Таджикистане. В результате этих политических событий в Таджикистане возникли такие партии и организации, как «Растохез», «Партия исламского возрождения», «Демократическая партия Таджикистана», различные местные организации под названием «Лаъли Бадахшан», «Хамдилон», «Мехри Хатлон», «Хисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшан» и другие, которые стали причиной политической

нестабильности в стране. Партии и организации считали состояние общественного кризиса в республике провалом Коммунистической партии и руководителей правительства и под любым предлогом с целью завоевания власти оказывали давление на Коммунистическую партию и руководство республики, что заложило основу для возникновения оппозиционных для них сил в будущем [4 – А; 9 – А].

События февраля 1990 года является одна из важных политических проблем начала 90-х годов XX века. Митинги февраля 1990 года, проведенные народной организацией "Растохез" и Партией исламского возрождения с целью реализации своих планов и дискредитации Коммунистической партии, положили начало гражданской войне в Таджикистане (5 мая 1992 года - 27 июня 1997 г.) [4 – А; 9 – А].

В целом, события февраля 1990 года, на наш взгляд, считаются позорным событием, которое было спланировано так называемым «демократическим» фронтом с целью демонстрации силы. Эти так называемые «демократические» силы планировали февральские события с учетом своих политических целей и ставили своей целью завоевание престижа и влияния в обществе, победу на следующих выборах депутатов Верховного Совета Таджикистана и, наконец, получить политическую власть [4 – А; 9 – А].

Независимость и свобода являются чрезвычайно важными ценностями, вечной мечтой каждой свободной нации, которая большинства народов мира достигла в результате длительной и героической борьбы и считаются необходимым условием участия в международных отношениях. Потому что только в случае приобретения независимости нация и государство могут выступать самостоятельным субъектом международных отношений. Независимость и свобода давались страдающему таджикскому народу нелегко или не были откуда-то «подарены». Таджикский народ на протяжении многих веков непрерывно боролся с иноземцами за обретение независимости и никогда не оставлял эту мечту в стороне. Независимость, которая была вечной мечтой таджикского народа, была достигнута 9 сентября 1991 года, что считается возвращением таджикского государства на арену международной политики спустя столетия. Однако, к сожалению, в новом независимом государстве Таджикистан по

ряду внутренних и внешних причин началась навязанная гражданская война, которая повлекла ужасные последствия для таджикского народа [4 – А; 5-А; 9 – А].

В гражданской войне 1992-1997 годов жертвами стали более 150 тысяч таджикистанцев, большое количество людей покинуло свои дома и бежало в Афганистан, Российскую Федерацию и другие бывшие советские страны Центральной Азии. Политические события начала 90-х годов XX века для начала гражданской войны, которую в научной литературе иногда называют «навязанной войной», приготовила почву, существовали внутренние и внешние факторы. Проблемы населения, охватившие общество в конце советской эпохи и носившие политический, социально-экономический характер, конфликты между отдельными этническими и религиозными группами, являются внутренними причинами гражданской войны. Вмешательство иностранных государств в административные дела Республики Таджикистан, инвестирование ими отдельных групп и местных элит, которые не воздерживались от применения вооруженного насилия для достижения своих личных и политических целей, и особенно случай Афганистана, которые с недавних времен маджахеды пришли к власти считаются внешним фактором начала гражданской войны [4 – А; 5-А; 9 – А].

В начале 90-х годов XX века одним из важных событий, которое считается одной из основных тем отечественной историографии и пристально изучается исследователями, является гражданская война. Однако следует подчеркнуть, что событий, происходящий во время гражданской войны до сих пор не были глубоко и серьезно проанализированы историками и политологами, эти трагические страницы истории таджикского народа не получили должной оценки с научной точки зрения. До сих пор литература, написанная в Таджикистане и за его пределами, носит либо мемуарный характер, либо в основном представляет собой материалы периодической печати периода гражданской войны. Различные аспекты этого страшного военно-политического события, унесшего жизни тысяч таджиков и таджикистанцев, до сих пор не очень ясны, и чтобы восстановить эти позорные страницы истории таджикского

народа, исследователей ждет беззаветный труд и множество исследований [4 – А; 5-А; 9 – А].

XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан считается одним из важнейших политических событий последней десятилетие XX века, которая проходила с 16 ноября по 2 декабря 1992 года во дворце Арбоб в древнем городе Худжанде. Она определила основные направления развития общества в будущем и положила начало истории новой государственности Таджикистана. Это судьбоносное заседание имеет большое историческое значение. Практически все структуры нового таджикского государства берут начало именно с этого заседания.

Следует отметить, что по данным исследователей периода независимости страны “XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан играет решающую роль в политическом урегулировании конфликта между таджиками. На 16-й исторической сессии Верховного Совета Республики Таджикистан было принято 74 правовых акта, в том числе 15 законов, 52 постановления, 6 приказов и одно заявление”, все направленные на стабилизацию сложной политической ситуации в стране в те годы, а также укрепление политической системы. Новая национальная государственность таджиков оказала историческую услугу на переходном этапе [5-А].

XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан, давшая начало всем нынешним государственным институтам Таджикистана, имеет большое историческое значение, защитила таджикское государство и народ от распада и утвердила акт обретения Государственной независимости [5-А].

Общее соглашение об установлении мира и национального согласия считается чрезвычайно важным и судьбоносным документом для таджикского народа. Об этой исторической миссии и уникальной важности этого документа свидетельствуют мир и стабильность, развитие и благоустройство, которые постепенно охватили страну после подписания соглашения. Следует подчеркнуть, что подписание этого судьбоносного документа спасло нацию от распада, а государство от бездны разрушения. Более того, в процессе достижения национального примирения древний, благородный и цивилизованный народ Таджикистана осознал, что

вооруженное сопротивление, охватившее их общество, является навязанной войной, оно не в их интересах и ничего, кроме разрушений и разорение, несчастье и невежество не принесет [1 – А; 5-А; 8-А; 10 – А; 11-А].

Процесс межтаджикских переговоров, его основные этапы, встречи на высоком уровне и, наконец, подписание Общего соглашения об установлении мира и национального согласия, а также реализация договоренностей этого соглашения, которое было реализовано Комиссией национального примирения, считается уникальным примером примирения между враждующими сторонами в современном мире. Следует отметить, что подобный механизм достижения мира и стабильность в военных конфликтах встречается редко в мировом опыте. В связи с этим данный процесс стал объектом исследования историков, политологов, юристов, отечественных и зарубежных специалистов, этот опыт широко используется в гражданских конфликтах в большинстве стран мира [1 – А; 5-А; 8-А; 10 – А; 11-А].

Деятельность Комиссии по национальному примирению, созданной после утверждения “Общего соглашения об установлении мира и национального согласия”, просуществовавшей до 1 апреля 2000 года, считается последним этапом достижения полного мира и проходила на очень сложном и судьбоносном этапе. Комиссия национального примирения преследовала чрезвычайно важную миссию – реализацию договоренностей, дальнейшее развитие независимого государства Таджикистан и обеспечение безопасности страны. Эта комиссия выполнила свои задачи вовремя и успешно, обеспечила стабильное развитие страны и к 1 апреля 2000 года выполнила свою историческую миссию [1 – А; 5-А; 8-А; 10 – А; 11-А].

Следует отметить, что историография политических процессов начала 90-х годов XX века, в том числе становления общественных партий и организаций, обретения государственной независимости, общественные митинги, гражданская война 1992-1997 годов, ее трагические причины и последствия, переговоры между таджиками и деятельность Комиссии по национальному примирению, несмотря на то, что их изучение имеет большое историческое и практическое

значение, до сих пор на необходимом уровне не подвергались глубокому и всестороннему изучению и исследованию со стороны ученых и специалистов отрасли [1 -А; 5-А; 8-А; 10 -А; 11-А].

На данном этапе развития таджикской государственности большой вклад и основополагающая роль принадлежит Лидеру нации, Президенту Республики Таджикистан Эмомали Рахмону. Именно благодаря его инициативам и постоянным усилиям национальный кризис 90-х годов XX века нашел свое политическое решение. Политическое руководство страны под руководством Президента Эмомали Рахмона играет значительную роль в укреплении правовых основ таджикского общества. Принятие новой Конституции, соответствующей международным стандартам, и в свете этого создание двухпалатного профессионального парламента считается очень важным практическим шагом в этом направлении [5 – А; 6-А; 8-А; 10 – А; 11-А].

В произведениях Лидера нации отражена история прошлого и настоящего, в том числе политические процессы начала 90-х годов XX века, становление общественных партий и организаций, предпосылки и причины начала гражданской войны, Процесс межтаджикских переговоров, установление мира и единства, и особенно, достижения периода независимости имеют особое значение для повышения чувства патриотизма и национального самосознания и укрепления национального единства таджиков. Также научную ценность работ составляет рассмотрение исторических уроков таджиков, что имеет большое значение для дальнейшего формирования таджиков и возрождения традиций национальной государственности [5 – А; 6-А; 8-А; 10 – А; 11-А].

2. Рекомендации по практическому использованию результатов

Анализ источников, научной и публицистической литературы, а также материалов периодической печати позволяет нам рекомендовать реализацию следующих моментов для развития отечественной историографии:

1. Источники, научная литература, мемуары, публицистика и материалы отечественной и зарубежной периодической печати

позволяют проводить историографические исследования и в других областях истории независимого Таджикистана.

2. По поводу освещения гражданской войны 1992-1997 годов, особенно ее неясных и неизученных страниц, необходимо провести полное отдельное исследование с привлечением зарубежных исследователей.

3. Для глубокого и всестороннего изучения вопросов гражданской войны и таджикского примирения необходимо созвать республиканские и международные научно-теоретические конференции.

4. На профильных факультетах вузов республики следует организовать специальные курсы по изучению гражданской войны, ее причинам и последствиям, межтаджикских переговоров, установлению мира и национальному согласию.

5. О роли Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в процессе стабилизации политического положения республики и его вклада в освещение различных вопросов политической истории последнего десятилетия XX века следует провести отдельное исследование, в том числе под названием «Отражение политических процессов 90-х годов XX века в произведениях Лидера нации» или «Вклад Эмомали Рахмона в процессе установления мира и национального единства».

Также в высших учебных заведениях страны должны быть внедрены специальные курсы на темы «Роль Эмомали Рахмона в установлении мира и национального единства», «Эмомали Рахмон - основатель и руководитель внешней политики Республики Таджикистан» и другие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдурашитов Ф. М. Феномен таджикского суверенитета [Матн] / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе, 2017. – 148 с.

2. Абулхаев Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба ошти миллӣ [Матн] / Р.Абулхаев // Вопросы новейшей истории Таджикиского народа (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С.47-110.

3. Абулхаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон [Матн] / Р. Абулхаев // Вопросы

новейшей истории Таджикиского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.– Душанбе, 2016. - С. 38-46.

4. Акбарзаде, Ш. Абдулладжанов и «третья сила» [Текст] //Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 37-39.

5. Акинер, Ш. Гражданская война в Таджикистане: причинч и динамика [Текст] / Ш. Акинер, К. Барнс // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 18-27.

6. Амиршо М. Раненные страницы [Текст] / М. Амиршо. – М., 2001. – 304 с.

7. Асадуллоев И.К. Национальный интерес Таджикистана [Текст] / И.К. Асадуллоев, А.Н.Махмадов. – Душанбе, 2009. – 92 с.

8. Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993 – 1997гг.) [Текст] / Е.В.Белов. - Душанбе: Шарқи озод, 1999. - 434 с.

9. Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки [Текст] / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. – №3. – С.55-62.

10. Бунёди давлатдории навин. Монография. – М., 2002. – 416 с.

11. Бушков В. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994гг.) / В.Бушков, Д. Микульский. – М., 1994. - 310 с.

12. Бушков В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (Этносоциальные процессы и политическая борьба, 1992-1995). Монография [Текст] / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1996. – 160 с.

13. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография [Матн] / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.

14. Гушер А. Война и мир в современном Таджикистане [Текст] /А.Гушер // Азия и Африка сегодня. – 1998. - №3. – С. 6-13.

15. Достиев А. Аз худ натвон гурехтан. Маҷмуи мақолаҳо, сӯҳбатҳо, баромадҳо ва ёдномаҳо [Матн] / А. Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001. – 204 с.

16. Дӯстов Н. Заҳм бар ҷисми Ватан: Хотира ва андешаҳо [Матн] / Н. Дӯстов.– Душанбе: Ирфон, 1994. – 336 с.

17. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана

[Текст] / Х.Зарифи. – Душанбе, 2010. – 352 с.

18. История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С. 438-488.

19. Каримов Б.Б. Курбонии дузахма [Матн] / Б.Б.Каримов. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 220 с.

20. Кенчаев С.К. Табаддулоти Тоҷикистон. [Матн] / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, К.1, 1993. – 496 с.

21. Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 3 [Текст] / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1995. – 512 с.

22. Кобилова С. Мифы о «застое» и «всеобщей нищете» [Текст] / С. Кобилова. – Худжанд, 2007. – 27 с.

23. Мамадазимов А. Новый Таджикистан: вопросы становления суверенитета [Текст] / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 1996.-180 с.

24. Масов Р. Евразия – наш общий дом в СНГ [Текст] / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа (Статьи и выступления). – Душанбе: Пайванд, 2005. – С. 244-250.

25. Масов Р. Пазорная страница в нашей истории [Текст] / Р.Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе, 2005. – С. 185-192.

26. Махонина С. В. Военно-политическое сотрудничество между Россией и Таджикистаном в 1993-1999 годы [Текст] / С.В.Махонина. – Душанбе, 1999.– 168 с.

27. Мирзоев Ч.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / Ч.А. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – 228 с.

28. Набиев В. Давлат ва ҳизбҳои сиёсиву ҳаракатҳои ҷамъиятии муҳолиф аз муқовимат ба ҳамкории [Матн] / В.Набиев. – Душанбе, 2001.–26 с.

29. Назаров Т. Таджикистан: политика, экономика, международное сотрудничество [Текст] / Т.Назаров. - Душанбе, 2001. – 250 с.

30. Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана [Текст] / Н.М.Назаршоев. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 573 с.

31. Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1992-й [Текст] / Д. Назриев., И. Саттаров. – Душанбе: Полигр. фирме ООО Нур, 2005. – 737 с.

32. Насриддинов Х. Таркиш [Матн] / Х. Насриддинов. –

Душанбе: Афсона, 1995. – 304 с.

33. Носов В. Гражданская война в Таджикистане [Текст] / В. Носов. – М. – 2012. – 76 с.

34. Нурӣ С.А. Оштинома [Матн] / С.А. Нурӣ. – Душанбе, 2001. – 360 с.

35. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / зери таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

36. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 22.12.2016. – 39 с.

37. Пирумшоев Ҳ. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? / Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 112 с.

38. Раҳмон Э. Тоҷикистон: чаҳор соли истиқлолият ва худшиносӣ [Матн] / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 208 с.

39. Раҳмо Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд / мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 2. (1996, август – 1998, декабр). – 512 с.

40. Раҳмон Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд / мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 3. (1999, январ – 2001, сентябр). – 702 с.

41. Раҳмон, Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2001.

42. Раҳмонов Э. Ш. Юбилей независимости и второй форум таджиков [Текст] / Э. Ш. Раҳмонов – Душанбе, 1993. – 40 с.

43. Роҳи сулҳ (Ҳуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). – Душанбе, 1997. – 236 с.

44. Руа, О. Межрегиональная динамика войны [Текст] / О. Руа // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 27-30.

45. Салимов Н. Фалсафаи ваҳдати миллӣ [Матн] / Н.Салимов. – Душанбе, 2000. – 135 с.

46. Сатторзода, А. Демократическая партия [Текст] / А. Сатторзода // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 34-36.

47. Саъдиев Ш.С. Таджикистан: путь к миру и согласию [Текст] / Ш.С.Саъдиев. - Душанбе, 2002. – 28 с.

48. Солоник Н.В. Страницы эпохи распада СССР: гражданская война в Таджикистане [Текст] / Н.В. Солоник //

Вестник Пермского государственного технического университета. – Пермь, социально-экономические науки. – 2011. - №11. – С. 25-41.

49. Сохибназаров А. Субҳи ситоракуш. К.1 [Матн] /А. Сохибназаров. – Душанбе: Дониш, 1997. – 330 с.

50. Султонов Ш. Тоҷикон дар маҷрои воқеаҳои таърихи наву навтарин (Посух ба таҳрифкорони таърихи Тоҷикистон) [Матн] / Ш.Султонов. – Душанбе, 2017. – 500 с.

51. Таджикистан в огне [Текст] / составители А. Руденко, А. Сорокин. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.

52. Тоштемиров М. Дорогой мира и согласия [Текст] /М. Тоштемиров, З. Саидов. – Душанбе, 1997. – 152 с.

53. Усмонов И. Миростроительство в Таджикистане [Текст] /И.Усмонов. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 160 с.

54. Фаттоев С. Социально-политические конфликты в современном обществе (Опыт Таджикистана) [Текст] /С.Фаттоев. - Душанбе, 2001. – 127 с.

55. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век [Текст] / Г.Х.Хайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.

56. Хей, Е.Р. Методология межтаджикского переговорного процесса [Текст] / Е.Р. Хей // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 48-55.

57. Холикзода А. Таърихи сиёсии тоҷикон [Матн] /А. Холикзода. – Душанбе, 1994. – 120 с.

58. Хрусталёв М. Гражданская война в Таджикистане: истоки и перспективы [Текст] / М. Хрусталёв. – М., 1997. – 74 с.

59. Ҳотамов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ /Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.

60. Шарифзода А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон [Матн] /А.Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011.– 372 с.

Диссертации и авторефераты

61. Абдуллоев И. Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х - начале 90-х годов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 [Текст] /И.Р. Абдуллоев. – Худжанд, 2000. – 179 с.

62.Афандихонов И. Х. Правовые основы военного сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. юрид.

наук [Текст] / И.Х.Афандихонов. – М., 2006. – 18 с.

63. Мирзоев, Ч.А. Таърихнигори таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол: дисс... номзади илмҳои таърих: 07.00.09 [Матн] / Ч.А. Мирзоев. Душанбе, 2020. – 212 с.

64. Муродов А.А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати Республики: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 [Текст] / А.А. Муродов. – Душанбе, 2004. – 24 с.

65. Равшанзод М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX века: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 [Текст] / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 26 с.

66. Урунова Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997 гг.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 [Текст] / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26 с.

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ

67. Гафуров А.М. Гражданская война в Таджикистане: причины и последствия / А.М. Гафуров [Электронный ресурс]. URL: <http://ia-centr.ru//expert/1920/> (дата обращения: 01.02.2019).

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1–А]. Асомиддин, А. Отражение сотрудничества Таджикистана с ООН в отечественной историографии (тадж.) / А. Асомиддин // Вестник Национального университета Таджикистана. – 2020. - № 8. – С. 75-80. ISSN 2074 – 1847.

[2–А]. Асомиддин, А. Отражение сотрудничества Таджикистана с Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе в отечественной историографии (тадж.) / А. Асомиддин // Муаррих (Историк). – 2021. - №2 (26). – С. 114-120. ISSN 2709 – 7382.

[3–А]. Асомиддин, А. Отражение сотрудничества Таджикистана с Шанхайской организацией сотрудничества в отечественной историографии (тадж.) / А. Асомиддин // Вестник

Педагогического университета. – 2021. - №3 (92). – С. 286-289. ISSN 2219 – 5408.

[4–А]. Асомиддин, А. Процесс политической эволюции в конце 80-х - начале 90-х годов XX века в Таджикистане и его отражение в историографии (тадж.) / А. Асомиддин // Вестник Педагогического университета. – 2023. - №6 (92). – С. 286-289. ISSN 2219 – 5408.

[5–А]. Асомиддин, А. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997 гг.) в исследованиях зарубежных исследователей /А. Асомиддин (тадж.) // Вестник Педагогического университета. – 2024. - №2 (94). – С. 170-180. ISSN 2219 – 5408.

[6–А]. Асомиддин, А. Актуальные проблемы истории государственной независимости в трудах Лидера нации (тадж.) /А. Гафуров, А. Асомиддин //Муаррих (Историк). – 2024. - № 1 (37). – С. 114-120. ISSN 2709 – 7382.

[7–А]. Асомиддин, А. Таджикское кино в эпоху независимости /А. Асомиддин (тадж.) //Вестник культуры. – 2023. - № 4 (64). – С. 72-80.

Статьи, опубликованные в других научных сборниках, журналах и материалах конференций:

[8–А]. Асомиддин, А. Отражение вопросов мира и единства в исследованиях отечественных исследователей (тадж.) /А. Асомиддин (тадж.) // Материалы республиканской научно-практического симпозиума по теме «Вопросы обеспечения эффективности сотрудничества науки и производства». - Душанбе. - 20-21 ноября 2020 г. – С.21-27.

[9–А]. Асомиддин, А. Политические движения и партии как главный фактор гражданской войны в Таджикистане (тадж.) /А. Асомиддин // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. - №2(2). – С. 19-22.

[10–А]. Асомиддин, А. Отражение вопросов мирного урегулирования и единства таджиков в отечественной историографии (тадж.) /А. Асомиддин //Материалы республиканской научно-теоретической конференции на тему «Устойчивое развитие национальной промышленности на основе реализации «Двадцатилетия изучения и развития естественных, точных и математических дисциплин в сфере

науки и образования». – Душанбе, 24-25 апреля 2023 г. – С.194-197.

[11–А]. Асомиддин, А. Процесс переговоров и установление мира и единства таджиков с точки зрения зарубежных исследователей (тадж.) /А. Асомиддин //Материалы республиканской научно-теоретической конференции на тему «Устойчивое развитие национальной промышленности на основе реализации «Двадцатилетия изучения и развития естественных, точных и математических дисциплин в сфере науки и образования». -Душанбе, 24-25 апреля 2023г. – С. 191-194.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Асомуддини Абдулмумин дар мавзуи «Таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон (солҳои 1992-2000)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 6.1. - Таърих ва бостоншиносӣ (6.1.5 - Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ)

Дар автореферат мубраминат, дараҷаи омӯзиш, аҳаммияти илмӣ-назариявӣ ва амалии мавзуи таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои он, мавҷудияти сарчашмаҳо, назария ва усулҳои истифодашуда, навгониҳо, муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва натиҷаҳои асосии бадастомада зикр шудаанд. Дар он мундариҷаи асосиро таҳлили таърихнигории маводи бойгонӣ, адабиёти илмӣ, публисистӣ, ёддоштӣ, маҷмӯаҳои илмӣ ва матбуоти даврӣ, ки дар онҳо масоили гуногуни таърихи сиёсии солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла таҳаввулотҳои сиёсии дар партави сиёсати ҷаҳиди давлатӣ – сиёсати “бозсозӣ” ба амалномада, таъсисёбии маҳфилҳо ва ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, раванди ба даст овардани Истиқлолияти Давлатӣ, воқеаҳои феввали соли 1990, иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1992-1997), гуфтушуниди миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ, фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ инъикос гардидаанд, ташкил медиҳад.

Омӯзиши масоили умдаи таърихи сиёсии солҳои 90-уми асри XX-и Тоҷикистони соҳибистиклол меҳвари таҳқиқоти муаллифро ташкил додааст. Пажӯҳиш дар заминаи омӯзиши асарҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, таҳлилу баррасии осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмӯаҳо, ки ба таҳаввулотҳои ҷамъиятӣ, озодандешӣ, бисёрҳизбӣ, ҳамоишҳои омавӣ ва умуман ба таърихи сиёсии Тоҷикистон дар охири асри XX бахшида шудаанд, амалӣ гардидааст. Муаллиф ҳамчунин ба раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон, истиқрори сулҳу субот, фаъолити Комиссияи оштии миллӣ ва инъикоси ин масоил дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир кардааст. Зиёда аз ин, муаллиф ба тадқиқи масоили гуногуни солҳои 90-уми асри XX дар осори Сарвари давлат аҳаммияти бештар додааст. Дар ҳулоса ҳар як банди мавзуи мавриди таҳқиқ натиҷагирӣ карда шуда, тавсияҳо ҷиҳати истифодаи амалии натиҷаҳои ба дастомада ва рушди минбаъдаи илми таърихнигорӣ пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: *таҳаввулотҳои сиёсӣ, ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, истиқлолияти давлатӣ, муҳаққиқони ватанӣ, муҳаққиқони хориҷӣ, ҳамоишҳои омавӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушуниди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ, ризоияти миллӣ, Комиссияи Оштии Миллӣ.*

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Асомуддина Абдулмумина «Историография гражданской войны и примирения таджиков (1992-2000 годы)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 6.1. – История и археология (6.1.5 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования)

В автореферате изложены актуальность, степень изученности, научно-теоретическая и практическая значимость темы исследования, ее цели и задачи, наличие источников, использованная теория и методы, новизна, положения, предлагаемые к защите, а также основные полученные результаты. Его основным содержанием является историографический анализ архивных материалов, научной литературы, публицистической литературы, мемуаров, научных сборников и периодической печати, в которых освещаются различные вопросы политической истории 90-х годов XX века, в том числе политические преобразования происходившие в свете нового государственного политика - «перестройки», создание общественных клубов, партий и организаций, процесс обретения государственной независимости, события февраля 1990 года, 16-я сессия Верховного Совета Республики Таджикистан, гражданская война в Таджикистане (1992-1997 гг.), отражены переговоры между таджиками и установление мира и национального единства, деятельность Комиссии национального примирения, сотрудничество с международными и региональными организациями.

Изучение основных вопросов политической истории 90-х годов XX века независимого Таджикистана было центральной темой исследования. Исследование основано на изучении трудов Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, на анализе трудов отечественных и зарубежных исследователей, книг, монографий, диссертации, статьи и сборники, посвященные общественному преобразованию, многопартийности и в целом политической истории Таджикистана конца XX века. Особое внимание автор также уделил переговорному процессу между таджиками, установлению мира и стабильности, деятельности Комиссии национального примирения и отражению этих вопросов в отечественной и зарубежной историографии. Более того, автор придал большее значение исследованию различных проблем 90-х годов XX века в трудах Главы государства. В заключении подведены итоги по каждому пункту исследуемой темы и даны рекомендации по практическому использованию полученных результатов и дальнейшему развитию историографической науки.

Ключевые слова: *политические преобразования, общественные партии и организации, государственная независимость, отечественные исследователи, зарубежные исследователи, гражданская война, переговорный процесс между таджиками, мирное урегулирование, национальная примирения, Комиссия национального примирения.*

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Asomuddin Abdulmumin's dissertation "Historiography of the civil war and reconciliation of the Tajiks (1992-2000)" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 6.1. – History and Archeology (6.1.5 – Historiography, source study and methods of historical research)

The abstract outlines the relevance, degree of knowledge, scientific, theoretical and practical significance of the research topic, its goals and objectives, availability of sources, theory and methods used, novelty, provisions proposed for defense, as well as the main results obtained. Its main content is a historiographic analysis of archival materials, scientific literature, journalistic literature, memoirs, scientific collections and periodicals, which highlight various issues of political history of the 90s of the twentieth century, including political transformations that took place in the light of the new state policy - "perestroika", the creation of public clubs, parties and organizations, the process of gaining state independence, the events of February 1990, the 16th session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, the civil war in Tajikistan (1992-1997), negotiations between Tajiks and the establishment of peace and national unity, activities of the National Reconciliation Commission, cooperation with international and regional organizations. The study of the main issues of the political history of the 90s of the twentieth century of independent Tajikistan was the central topic of the study. The study is based on the study of the works of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, on the analysis of the works of domestic and foreign researchers, books, monographs, dissertations, articles and collections devoted to social transformation, multi-party system and, in general, the political history of Tajikistan at the end XX century. The author also paid special attention to the negotiation process between Tajiks, the establishment of peace and stability, the activities of the National Reconciliation Commission and the reflection of these issues in domestic and foreign historiography. Moreover, the author attached greater importance to the study of various problems of the 90s of the twentieth century in the works of the Head of State. In conclusion, the results for each point of the topic under study are summed up and recommendations are given for the practical use of the results obtained and the further development of historiographic science.

Key words: *political transformations, public parties and organizations, state independence, domestic researchers, foreign researchers, civil war, negotiation process between Tajiks, peace settlement, national reconciliation, National Reconciliation Commission.*